Âw¼…œ“Ù¹ wýwÐ

دڵتەنگیی و خەمباریی میر ـ کوڕە گەورەکەی بەبارمتە بۆ کرماشان دەنێردرێ ـ نەخۆش کەوتنی کوڕە بچووکەکەی ـ ئاژاوە لە نێوان ئەندامانی بنەماڵەکەدا ـ ئەحمەد بەگی دارشمانەیی ـ هۆزەکانی ڕەواندز ـ شێوەی تەرم ناشتن لای کورد ـ بنەماڵەی بابانی ـ شەجەرەی میرانی بابان ـ مردنی کوڕە بچووکەکەی میر، بە ئاوڵە ـ دڵگیریی میر ـ سلێمان بەگ ـ بازرگانیی سلێمانی ـ ئاخاوتن لەگەڵ عوسمان بەگدا ـ ئارەزووی وازهێنانی میر، لە فەرمانداریێتی ـ عومەرئاغا، زیرەکیی و وردبینییەکەی ـ بەراورد لەنێوان کورد و تورک و ئێران دا ـ لوقمان ـ سەردانێک بۆ ماڵاوایی کردن لە میر ـ وتووێژی ئایینی ـ بانگهێشتنی عوسمان بەگ بۆ چوونە سەرکاری تازەی ـ ڕەتکردنەوەی بانگێشتنەکەی ـ سیماکانی ڕەوشتی کوردان ـ هەڵهاتنی دەروێش خالیدی گەورە ـ دوا سەردانی میر، لە میستەر ڕیچ ـ ئاخاوتنێکی شیرین ـ دڵتەنگیی میر، بەبۆنەی مردنی کوڕەکەیەوە ـ ڕەوشتی ـ ئامادەبوون بۆ دەرچوون لە کوردستان ـ خەمباریی بەهۆی جێهێشتنی خەڵکی کوردستان.

٧ی تشرینی یەکەم

ئەم بەیانییە سەردانی میرم کرد، بەڵام هەتا بڵێی مات و دڵتەنگ و خەمباربوو، دڵم زۆر بەو خەمباریی و دڵتەنگییەی سووتا، چونکە پێم ناخۆش بوو ئەو کابرا جوامێرە بە خەمباریی ببینم. سێ ڕۆژ لەمەوبەر ئەوڕەحمان بەگی کوڕیشی، کە حەوت ساڵانە بوو، بەبارمتە ناردبووی بۆ کرماشان، کوڕە بچوکەکەشی لەو دواییەدا تووشی ئاوڵە ببوو، پشێویی و ئاژاوەیەکی ناخۆشیش لەناو خێزانەکەیدا بڵاوببووەوە. عوسمان بەگیش زۆر سەری کردە سەری بۆئەوەی بیجوولێنێ و لەگەڵ مندا بیدوێنێ، بەڵام لەتاو باری خەمبارییەکەی، قسەکانی هەروا سەرزاریی بوون. ئەو ئەوڕەحمان «بەگ»ەش کە میر لەبەر من ناردبووی بەشوێنیا، تەمەنی لە نەوەد و دوو (٩٢)ساڵ تێپەڕی نەدەکرد، پیرێکی سەرو ڕوخسار جوان بوو، بەڵام بیرەوەری بەجۆرێک ئاڵۆزبوو، کە پرسیارێکت لێ بکردایە، زۆر بەگران وەڵامی ڕاستەوخۆی دەدایتەوە، چونکە دەبوایە چاوەڕێ بکەیت تا خۆی ئەو شتەی بیردەکەوێتەوە، ئەوسا خۆی دەستی بەقسە و گێڕانەوە دەکرد، ئیتر هەر لەوکاتانەدا دەتتوانی ئەوەی مەبەستتە، دەستگیرت ببێت. کە سەروسۆراخی منیشی زانی، لەپڕ وتی: (ئای، خۆ ئێمە خزمین و باپیرانمان هەر خزم بوون). بێگومان مەبەستی لە قسەکەش هەر سەرگورشتە ڕۆمانتیکییەکە بوو، سەرگورشتەکەی (کەیخان و فەقێ ئەحمەدی سەرکردەی کورد. بەڵام کە شتەکەم زیاتر بۆ ڕوونکردنەوە، پەشیمان بووەوە و کشایەوە.

میریش تێی گەیاندم کە بەدەم جووڵاندنییەوە هەندێ شتی قۆستۆتەوە و توانیوێتی ئەم زانیارییانەی لێ چنگ بکەوێ: بابا سلێمان بچووکترین دوازدە براکەی بووە و باوکیشی ناوی میرسلێمان بووە، بۆیە ناویان ناوە بابا سلێمان[١]، چونکە پێش ئەوەی ئەم لە دایک بێت، باوکی کۆچی دوایی کردووە. ئەمیش دوای ئەوەی تورک و ئێرانییان لە دژی ئەم، یەکیان گرتووە، لە کوردستانی باشوور دەریان کردووە و لە (ڕەواندز)[٢]

(١) میر سلێمان: کوڕە گەورەی میر مەحموود، یان مەحموود بەگە، بەگی پشدەر بووە. لەبەرئەوە (بابا سلێمان) کوڕەزای ئەو میر مەحموودەیە، کە هەندێک کەس سەرگورشتە ڕۆمانتیکیەکەی دەدەنەپاڵ. زۆری تریش ئەمە بۆ سەردەمی زۆر پێش بابا سلێمان دەگێڕنەوە.

(٢) ڕەواندز: قەڵای هۆزێکی سەربەخۆی کوردە و مستەفا بەگ فرماندەیانە. ئەم قەڵایە کەوتۆتە سەر کێوی زۆر بەرزی کێوگەلی (زاگرۆس) و (زێ) لایەکیانی کەل کردووە. لایەکەی تریشی لە هەندێ گەلیی زیاتر، ڕێگەی وا نزیکی تێدانییە و بۆ بەرگری کردنیش زۆرچاک قایمکراوە. ڕەواندزییەکانیش ئەنگێو و کارامەن. چەند ساڵێک لەمەوبەر (عەباس میرزا) لەشکرێکی بۆ داگیرکردنیان نارده سەریان، بەڵام ناچاربوو بکشێتەوە و=

گیرساوەتەوە، لەوێ هاوسەر و منداڵەکانی جێهێشتووە و ڕووی کردۆتە ئەستەمووڵ. ئەمەش لە ساڵی (١١١١ی کۆچی)دا[٣] بووە ـ بیرەوەری ڕووداوەکە، یان مێژووەکەی لە چامەیەکدا باسکراوە، بۆ ئەو بوومەلەرزە گەورەیە وتراوە، کە لە (تەورێز) ڕوویداوە ـ ئیتر لە ئەستەمووڵ سەرنجی سوڵتان ڕادەکێشێ، بۆیە کراوەتە وەزیر، یان (پاشای بەیداخ سێ لو). لەوێش یان (بابا داخ)ی داگیرکردووە، یان تیایدا حاکم بووە. بابا داخیش هەر بەناوی ئەمەوە ناونراوە و هەر لەو ناوچانەش مردووە. ئەم ناوچانە لە کوردستانی باشووریش بەناوی (ناوچە)، یان مەڵبەندی شارەزوورەوە لەژێر ڕکێفی تورکدا بووە و کەرکووک پایتەختی ئەم مەڵبەندەبووە. ئەمە بە ماوەیەکی زۆر پێش ئەوەبووە کە بنەماڵەی بابانی دەسەڵاتی تێدا پەیدا بکات.. ئەوشتانەی قسەیان لێوەکرا، بیرەوەری زۆریانم سەلماند.

ئەمڕۆ لەگەڵ میردا، کە باسی مێژووی کوردستانمان کرد، پێم بەجەرگی خۆمدانا و سەرسامیی خۆمم بۆ باسکرد، کە بۆچی ئاگاداری تەواوی مێژووی بنەماڵەکەیان نییە! بەنەزاکەت و سەنگینییەوە پێی وتم ئەو مێژووە شایستەی نووسینەوە نییە، چونکە مێژووی بنەماڵەیەکی دەسەڵاتدار نییە، بەڵکو مێژووی خێڵێکی سادەیە. منیش پێم وت بەڵام بنەماڵەکەیان مێژوویەکی دووریان هەیە و شەرەفمەندن. وتی بنەماڵەکەیان زۆرکۆن نییە و ئەندامانی بنەماڵەکەشیان تەنیا سەدەیەک دەبێ بوونەتە میر و سەردار. منیش وتم لەوکاتەوە ئاگاداری زنجیرەی بنەماڵەکەیانم.

لەوەدەچوو قسەکەم جێگایەکی باشی لە دەروونیا داگیرکردبێ، بۆیە یەکسەر گیانی

= لەدوای خۆیشی تۆپەکانی بەجێ بهێڵێ. ئەم تۆپانە، تا ئێستاش لە قەڵای ڕەواندزن. پیاوگەلی ئەم هۆزە ڕەمەکیین، بەڵام کاروان بە سەلامەتی بەناوچەکەیاندا تێپەڕ دەبێ، ئەگەر باج بدەن. خێڵەکانی ڕەواندز، لە جلوبەرگدا لە خەڵکی ئامێدی دەچن و ئاخاوتنیشیان بە ئاخاوتنی (کۆیسنجاق) دەچێ.

تێبینی : زێی بچووک بەکێوەکانی ڕەواندزدا تێپەڕ نابێ. دیارە میستەر ڕیچ مەبەستی لەو کەلکردنە، گەلیی عەلی بەگە، کە لە ئەنجامی بوومەلەرزەیەکدا دروست بووە و مێژووەکەی نازانین. ئیتر ئاوەکەی بەو گەلییەدا ڕابووردووە، کە ئێستا پێی دەڵێن (ڕووباری ڕەواندز). ئەمیش لە (بێخمە)وە دەڕژێتە (زێ)وە ـ ع.

(٣) واتە ساڵی (١٧٠٠ی زایین). کاتێکیش بمانەوێ ساڵی زایینی بۆ ساڵی کۆچیی بگێڕینەوە، نابێ بەتەنیا هەر ئەوەمان لەیادبێ کە مێژووی کۆچیی لە ١٥ی حوزەیرانی ٦٢٢ی زاییندا دەست پێدەکات، بەڵکو پێویستە بزانین کە ساڵی (ز) بریتییە لە ٣٦٥ ڕۆژ و شەش سەعات و یازدە دەقیقەیە. لەکاتێکدا ساڵی کۆچی، یان هەیڤی ٣٥٤ ڕۆژ و هەشت سەعات و هەشت دەقیقەیە. لەمەوە تێدەگەین کە ساڵێکی کۆچیی نییە، بەردەوام لەگەڵ هیچ ساڵێکی دیاریکراوی زایینیدا بەرامبەر بێت. ناشتوانین هیچ ساڵێکی زایینی بەهۆی ساڵی کۆچییەوە بزانین، ئەگەر ساڵەکەی تێپەڕبووبێ، تا ڕۆژی ئەو ساڵەش دیاری نەبێت. لەبەرئەوەی سەرەتای ساڵی کۆچی، بەپێی ئەو مەرجانە دەتوانرێ حساب بکرێ. ئەمەش هاوڕێیەک تێی گەیاندم ـ خاریچ.

خێڵچێتیی جووڵاو گەش بووەوە و ڕۆحی بەشێوەیەکی نائاسایی بووژایەوە. بۆ پیاوێکی وەک میریش کە خۆی بە ئایندارێکی زۆرسادە و بچکۆلە دەزانێ، لەکاتی باسکردنی ئەمجۆرە شتانەدا هەرگیز خاڵی نەبوو لە شانازیی کردن بەسەربڵندیی بنەماڵەچێتی و خۆ گێیڤ کردنەوە. دوای ئەوەش وتی: (جگە لە مێژووی پێغەمبەران و پیاوچاکان، ئەوەندەی بتوانم لە ڕۆژگار و گوزەرانیان بزانم، ئیتر زۆر تامەزرۆی مێژوو نیم و لە «شانامە» زیاتر، شتێکی لێ ناخوێنمەوە).

٩ی تشرینی یەکەم

ئەم ئێوارەیە عومەرئاغا دڵخۆشی کردم، کە بە لوولە کاغەزێکی درێژی پێچراوەوە خۆی بەلامدا کرد، کاغەزەکان وەک ئەو دوعایانە وابوون کە دەکرێنە مل، یان هەمیشە لە گیرفاندا هەڵدەگیرێن، ئەویش ئاوا لە دەفرێکی چەرمیندا بوو. لوولەکە بریتی بوو لە زنجیرەی ناوی میرانی بنەماڵەی بابان، هەر لە ڕۆژگاری میر سلێمانەوە تا ئەمڕۆمان. زۆریش بە بنەوەشیی سۆراخی کردبوو، تا لای کوردێک دۆزیبوویەوە، کە باپیرانی کردبوویان بە خوو، بەسەرهات و ڕووداو و مێژووی ڕوودانیشیان لەو لوولەیەدا تۆمار بکەن. ئەمیش هەر چاوی لەوان کردبوو. کاغەزەکان بە خەتی فارسی نووسرابوونەوە و ئەم کاغەزانە نرخێکی ئەوەندە گرانیان هەیە، نازانرێ چەندە، چونکە ئەوەندەی زانیاری تیایە، ئەگەر بەختم یاربێ و بەشەکانی تری ئەو مێژووە بەکەڵکەم چنگ بکەوێ، دەبێتە ئەڵقەیەکی تەواوکەر، بۆ مێژووی کورد. دەمودەست دەستم کرد بەوەرگێڕانی ئەوەی لەم لوولە موشەمایەدا بووە[٤].

١٠ی تشرینی یەکەم

ئەمڕۆ عومەرئاغا هات بۆلام، کتێبێکی کۆنی بۆ هێنابووم، شیعری ئایینی پەرشوبڵاو و کورتەیەکیش لە (حساب- ماتماتیک) و پزیشکگەریی تیابوو. خاوەنەکەی هەندێ بەسەرهات و مێژووی تێدا تۆمارکردبوو. منیش هەندێکیانم لێ چنی.

(٤) بڕوانە: پاشکۆی چوارەم.

١٢ی تشرینی یەکەم

ئەمڕۆ کە بیستم (ئەحمەد بەگ ـ کوڕی دووەمی میر)، بە ئاوڵە مردووە، زۆرم پێ ناخۆش بوو، بەڕاستی منداڵێکی ڕووخۆش بوو، زۆریش هۆگرمان ببوو... (میستەر بەل)یش تەقەللای زۆر لەگەڵ داو دووجاریش سەردانی کرد، بەڵام نەیتوانی بوو دایک و باوکی ڕازی بکات تا دەرمانی بدەنێ، یان لە جێگایەکی فێنکدا دایبنێن، هەرچەندە لەدواییدا کەمێک لە ڕاسپێرییەکانی میستەر (بەل)یان بەجێگەیاندبوو، سەلماندبووشیان کە هەموو ئامۆژگارییەکانی بەکەڵک بوون و کارێکی باشیان کردبۆوە سەر تەندروستی منداڵەکە.

میر زۆر خەمگین و لێو بەباربوو. کوردیش هەموویان زۆر بەتەنگ ژن و منداڵیانەوەن. هەر بەڕاستیش منداڵەکانیان لەوپەڕی شلکیی و جوانیدان. بەڵام تورک گوێ نادەنە هیچیان[٥]. بەهیوابووم بۆ دیتنی شارەزوور لەم وڵاتە، سەردانێکی ئەو ناوچەیە بکەم لەم وڵاتە، کە گرینگترین ناوچەی کوردستانە لە ڕووی شوێنەواری کۆنینەوە، بەڵام لەبەر نەخۆش کەوتنی کوڕەکەی میر، سەردانەکەم دواخستبوو. میریش زۆری پێزانی کە لەبەر خاتری ئەو، دوام خست، دوای ئەم مۆرە بەسەرهاتن و دواکەوتنە، ئێستا ئیتر دەبێ خۆمان بۆ سەفەری بەرەو مووسڵ ساز بکەین.

١٤ی تشرینی یەکەم

ئەمڕۆ چووم بۆ سەرەخۆشیی کردن لە میر. ئەمەش ئەوەندە ئەرکێکی برایانە و پێویست بوو، ئەوەندەش بەلامەوە گران بوو. چونکە هەرچەندە میر زۆر بە مەردانە دەیویست دڵتەنگی خۆی بشارێتەوە، بەڵام ئاشکرا دیاربوو جەرگی ژانی ئەکرد. منیش پێم ستەم بوو هاوبەشی خەمی نەکەم و خۆشم بۆ تاوێک وا هەست نەکەم کە منداڵێکم مردووە و جەرگم سووتاوە. لەهیچ وڵاتێکیشدا پیاوێکی قورس و هەست ناسکی وەک میرم نەدیبوو، کە ئەوەندەی ژن و منداڵەکانی خۆی خۆش بوێ و بەتەنگیانەوە بێ و لەم

(٥) بەڵگەی تریش، هەر لەو بەڵگانەی ئەم قسەیە بسەلمێنێ، ئەم چەند دێڕەیە، کە لە یادداشتی تری میستەر ریچەوە وەرگیراوە: (پێش چەند ڕۆژێ ـ دیوان ئەفەندی) سەردانێکی کردم و لەگەڵ قسەکانیا زۆر بەشێنەیی باسی ئەوەی بۆکردم کە منداڵەکەی خۆی ناشتووە و منداڵەکەیشی خۆشەویست و ساڵەوەختینە بووە، چونکە وتی: (ئەم بەیانییە چووم و منداڵەکەمم ناشت و دواییش چووم بۆ دیوان.) ئەمەی زۆر بەبێ دەربەستی و جۆرێک وت، کە شتەکە پەیوەندی بەوەوە نەبێت ـ خاریچ.

ڕووەوە وێنەی نییە، مەگەر هەر پیاوە چاکەکانی ئەوروپا تامی ئەم بدەن. شتێکی وەک ئەبلەق بوون و ڕامانی ترسناک هەموو گیانی داگرتبووەوە. منیش کە ماڵاوایيم لێکرد، لەژێر باری خەمدا دەیناڵاند.

کە چووم بۆ سەردانی عوسمان بەگ، لەو کۆشکەدا دانیشتبوو، کە هێشتا تەواو نەببوو. خەریکی وێرد و سەڵەوات خوێندن بوو، بە تەسبیحەکەیشی تەسبیحاتی دەکرد و نیشانەی ئەوەشی بەڕووەوە دیاربوو کە لە ناخییەوەیەتی. بەئاشکراش دیاربوو هەندێ ئیشوکار سەرقاڵیان کردبوو، بەڵام هەمووی مایەی خەم نەبوون. باسی کەمانچەیەکی بۆکردم، پێشتر خۆم بەدیاری دابوومێ. تکایشی لێکردم کە بیرم نەچێ ژێیەکانی بۆ بکڕم... جیاوازییەکی زۆر لەنێوان ئەم و میردا هەیە.

دوای نیوەڕۆ چووم بۆ سەرەخۆشیی سلێمان بەگ. ئەگەرچی لەچاو میردا هێمنتر و بەهیمەتتربوو، بەڵام دڵتەنگییەکەی ئەمیش لەو کەمتر نەبوو. لەبەرئەوە زۆر ڕێزی هەست و هیمەتیم دەگرت. لە ڕاستیدا ئەمیش لاوێکە، شایستەی ڕێزگرتنە. سەنگینییەکەیشی لەگەڵ تەمەنیدا دەگونجێ. زۆریش پابەندی پیاوانی ئایینی و دەروێشانە، لەم پابەندییەشدا زۆر وشک و دەمارگیر نەبوو، شێوەیشی ئەوەندەی لە ئەوڕەحمان پاشا ئەچوو، ئەوەندە لە دوو براکەی تری نەدەچوو، چونکە لە هەردووکیان کەڵەگەتتر و بەخۆوەترە و چاوەشینە جوانەکانیشی، دیمەنی نەزاکەت و دڵنیایی بەڕوخساری دەدەن. هەتا زیاتر دەمدی، زیاترم خۆشدەویست، زیاتریش هۆگری دەبووم. کە باسی ئەوەم کرد بەنیازم بەم نزیکانە بڕۆم و کوردستان جێ بهێڵم، هەستم کرد ئەویش و کوردەکانی تریش پێیان ناخۆشە، هەمووشیان هەوڵیان لەگەڵمدا، تا گفتیان بدەمێ کە ساڵی داهاتوو سەر لە نیشتمانەکەیان بدەمەوە. منیش بەڕاستی و لە ناخەوە هەرچەندە ئەوەم بەبیردا دێت کە ئەم خەڵکە دڵسۆزانە بەجێ دەهێڵم، خەم دامدەگرێ و وا بەبیرمدا دێت کە ئیتر جارێکی تر نایانبینمەوە و وا هەست دەکەم ماوەیەکی زۆرم دەوێ تا بەختم دەکرێتەوە و دەکەومەوە ناو کەسانێکی واوە، بۆ هەرکوێ بچم و بمێنمەوە، بەوپەڕی دڵنەرمییەوە، توانای خۆیان دەخەنە گەڕ بۆ خۆشیی و نەوازش و خۆشگوزەرانیم.

١٥ی تشرینی یەکەم

بازرگانیی سلێمانی، بازرگانییەکی بەربڵاو نەبوو، چونکە بەشێوەیەکی گشتی تایبەت بوو بەنێوانی سلێمانی و ئەو جێگایانەی ناویان لە خوارەوە نووسراوە و بەهۆی کاروانەوە

دەگوێزرێتەوە:

تەورێز:ـ هەر بە مانگی جارێک کاروانێک بەرەو تەورێز دەچێ، بەڵام ئەمە بەرێکوپێکی نییە. لەوسەریشەوە ئاوریشمی خاو و شتی تر دێننەوە. ئاوریشمە خاوەکە بۆ بەغدا دەنێردرێ و ئاوریشمەکەش هەر لە کوردستان بەکار دەبرێ. ئەوشتانەش کە لە سلێمانییەوە بۆ تەورێز ڕەوانە دەکرێ، بریتین لە خورما، قاوەو، ئەو شتانەی تر کە لە بەغداوە دێن.

ئەرزەروم:ـ بەلای کەمەوە ساڵانە، کاروانێک لە سلێمانییەوە بۆ ئەرزروم دەچێ، کە خورما و قاوە و شتی تر دەبات و لەوێشەوە ئاسن و مس و هێستر دێننەوە، کە ژمارەیەکی زۆر لەم وڵاخانە دەکڕن و دەیهێنن و چاکترین وڵاخی ئەم ناوچانەش هەر ئەوانەن کە لە ئەرزەروم دەیانکڕن.

هەمەدان و سنە: لەم دوو شارەوە مانگی کاروانێک دێت و لەگەڵ خۆیاندا ڕۆن و میوەی وشک و هەنگوین دێنن. هەروەها لە دەوروبەری زەریای قەزوین پۆڵا دەهێنن.

کەرکووک:ـ بازرگانیی لەگەڵ کەرکووکدا هەمیشە بەردەوامە و لەوێوە پێڵاو و هەندێ کوتاڵی لۆکەی ئەستوور دەهێنن، لە سلێمانیشەوە نیسک، نۆک، ماش، پاقلە، هەنگوین، ترش، میوە، برنج، ڕۆن، لۆکە مەڕومالآت و مازوو بۆ ئەوێ دەنێرن.

مووسڵ:ـ لەگەڵ مووسڵیشدا بازرگانیی بەشێوەیەک لە شێوەکان بەردەوامە. لەوێوە پێڵاو، غوترە، خام[٦]، کوتاڵی هەمەڕەنگە و بەرهەم هێنراوی شام و دیاربەکر و شوێنی تریش دەهێنن، لە سلێمانیشەوە مازوو و شتی تری بۆ دەچێ.

بەغدا:ـ بازرگانیی لەگەڵ بەغدادا هەمیشە بەردەوامە. لە بەغداوە خورما و قاوە، کوتاڵ و بەرهەم هێنراوی هیندستان و ئەوروپا دێت، لە سلێمانیشەوە پاقلە، نیسک، نۆک، ماش، تووتن، پەنییر، ترش، کەتیرە و سابوونی ئاسایی ـ سابوونی پیو بۆ بەغدا دەچێ.

١٦ی تشرینی یەکەم

ئەم ئێوارەیە عوسمان بەگ هات بۆلام، ماوەی دوو سەعات لام دانیشت باسێکی زۆری کاروباری نیشتمانەکەی بۆ کردم و نهێنییەکی تایبەتی لا درکاندم و تکای لێکردم

(٦) غوترە: جۆرە قوماشێکی سپی و تەنکە، زۆرتر پیاوانی ئایینی بەسەریانەوە دەیبەستن ـ م.

بیپارێزم. ئەویش ئەوەیە کە میر بیر لەوە دەکاتەوە واز لە کاروباری میرێتی بهێنێ و ئەمیش ئەوپەڕی توانای خۆی خستوتەکار، بۆ ئەوەی پەشیمانی بکاتەوە. خۆ ئەگەر میر وازبهێنی، ئەوا ئەم گەورە و شەرەفمەند دەبێ، ئەگەر لە جێی دابنرێ. هەر بەڕاستی منیش ئاگاداری ئەوەم کە شازادەی کرماشان لە جارێک زیاتر پلەوپایەی ناوەتە بەر عوسمان بەگ.

عوسمان بەگ پێی وتم گوایە دوێنێ شەو، تا دوای نیوەشەوی لەگەڵ میردا بردۆتە سەر و هەوڵی لەگەڵ داوە تا پەشیمانی بکاتەوە و پێی وتووە مادام خوا ئەم پایەیەی پێ بەخشیوە، دەبێ لە بەجێهێنانی ئەرکەکانیا بەردەوام بێ و بۆی نییە شوێن خواست و ئارەزووی خۆی بکەوێ. بەڵام خواستی میر، بریتییە لە ئاشتی و ژیانی ئاسوودەیی و خۆ تەرخانکردن بۆ ماڵ و منداڵەکانی .

عوسمان بەگ لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و وتی: (هەتا من لە ژیانمدا بم، نایەڵم کاکم وازبێنێ و لە خواش دەپاڕێمەوە لەم کارەمدا سەرم بخات).

دوای نیوەڕۆ، میر لەجیاتی خۆی، یەکێکی بۆ لام ناردبوو، تا پۆزش بخوازێ کە نەیتوانیوە لەم ڕۆژانەی دواییدا سەردانم بکات و لە پۆزش خواستنەکەشیا وتبووی: (ئەو، خۆی دەزانێ لە چ حاڵێکدام، من ئەو منداڵەمم ئەوەندەی خۆشەویستی یەعقوب، بۆ یوسف خۆش دەویست).

١٨ی تشرینی یەکەم

ئەم ئێوارەیە هەندێ لە سکێچەکانم[٧] نیشانی عومەرئاغادا، زۆرم پێ سەیر بوو، کە لێی دەزانی. ناوی هەندێ جێگە و هەندێ گردیشی پێ وتم. ئەو شوێنانەشی لەو سکێچەمدا بۆ دیاری کردم، کە دەبێ هەندێ کۆسپی زەوییان تێدابێ، کە کاتی خۆی من لەبەرئەوەی ئەم شوێنانەم نەدیبوون، پشتگوێم خستبوون و دیاریم نەکردبوون. شوێنی هەندێ ناوچەیشی بۆ ڕاستکردمەوە، بەڵکو بچووکترین ئەو گردانەیشی دەرک دەکرد کە پیایاندا تێپەڕ ببووین. ئەمەش بەڵگەیەکی ڕوونە، لەسەر زرنگیی ئەو و دروستیی سکێچەکانم. لەکاتێکدا لە بەغدا خەڵکێکی زۆرم دیبوو لەوانەی وەک دەڵێن (ماتماتیک – ڕیاضیات)یان بەشێوەیەکی تایبەتی خوێندبوو، بەڵام کەسیان ئەوەندەی تۆسقاڵێک

(٧) ئەم سکێچانە هی ئەو ناوچانەبوون کە دەکەوتنە نێوان سلێمانی و سنە و بانەوە و میستەر ڕیچ بەیاوەریی عومەرئاغا، ئەو ناوچانەی دیبوو ـ خاریچ.

ئاگاداری نەخشە، یان سکێچکاریی نەبوون... کەچی عومەرئاغا هەرئەوەندەی دەستی بەدەفتەری سکێچەکان گەیشت، یەکسەر هەر بەدەست، یەک لە دوای یەک ڕووی سکێچەکانی کردە ڕێکی ڕێگاکانمان و بەبێ سێ و دوو، بەپەنجە هەموویانی دیاری کرد. خۆیشی لەبەرئەوەی خەڵکی شاخە، ئەو زیرەکییە زکماکییەی لە دەستنیشان کردنی زوورگ و چاڵاییی دۆڵەکاندا، ئەوەندەی تر زیادکردووە. هەر ئەمەشە هەموو خەڵکی ئەم ناوچە شاخاویانە، بەئاسانی بەتەواوی لە سکێچ و هێڵکاریی تێدەگەن. چونکە بۆ وێنە: ئەوەی نەخشەی (شاخی بەرجەستەی سپی) و ناوچەکانی دراوسێی کێشاوە، سەرتاشێکی (شامۆنیا)یی بووە. هەر گوندنشینەکانیش نەخشەی (تیرول)ی جوانیان کێشاوە. منیش بەڵێن دەدەم کە دوای چەند دەرسێک، عومەرئاغا فێر دەکەم، خۆی لە مەیداندا چۆن سکێچ و هێڵکاریی بکات. بەڵام بەداخەوە کە زووتر ئەم بیرە بەمێشکمدا نەهات، چونکە ئەوکاتە دەرفەتێکی زۆرتر لەبەردەممدا بوو، تا پێش ئەوەی لە سلێمانییەوە بچین بۆ (ئەحمەد کولوان) ئەم کارە بکەم و ئەوساش بەدەم ئەم گەشتەمەوە کە لەدوای مانەوەم لە سلێمانی دەستی پێکرد، دەمتوانی لەژێر چاودێری خۆمدا، لەسەر وێنەکێشانی هێڵکاری و سکێچ، مەشقی پێبکەم...

ئەو کەڵکانەی کە زانست لە پیاوێکی سەرنج تیژی ئاوای وەردەگرێ، کە هەموو کون و کەلەبەرێکی ئەم نیشتمانەی دیبێ، بێگومان زۆر زۆرە و جێی بایەخ پێدانە، چونکە ئەویش لای خۆیەوە دەتوانێ خەڵکی تر فێر بکات. بەمەش زانست و زانین تەشەنە دەکات.

بەشێوەیەکی گشتیش من وای دەبینم کە کورد زۆر تێنووی زانیاری کۆکردنەوەن، بەڵام خۆیانی بۆ ئامادە ناکەن و گوێش نادەنە شتی خۆیان و ئەمانە لە تورکەکانیش زووتر فێری شت دەبن، بەڵکو پێم وایە لە ئێرانییەکانیش ئاسانتر فێر دەبن، چونکە هەندێ شت هەن ئێرانی دەتوانێ فێری ببێ، تەنیا لە بواری ئەدەب و زانستدا نەبێ، لەبەرئەوەی لەم بوارەدا خۆی وا دەبینێ کە لە نەتەوەکانی تر زۆر لەسەرووترەوەیە.

تورکیش بڕوای تەواوی بەوەیە کە لە هەموو شتێکدا لە سەرەوەیە و لاقرتییەکی تاڵ بەهەموو ئەوشتانە دەکات کە دەیانزانێ، یان تێیان دەگات. بەڵام هەرتەنیا پەڕەسێلکەیەک هاوینمان بۆ ناهێنێ[٨]، بۆیە هەڵکەوتنی پیاوێکیش، یان دوو پیاو

(٨) پەندێکی ئینگلیزی هێناوەتەوە، کە لە بەرامبەریدا پەندێکی بەغدایی هەیە، دەڵێ: چەپڵە بەدەستێک لێ نادرێ ـ ع ـ لە کوردیشدا بەرامبەری هەیە، کە دەڵێ: (بەگوڵێک بەهار نایەت. پێم وایە ئەم پەندە کوردییە نزیکترە لەو شتەی ڕیچ مەبەستێتی ـ م.

لەناو نەتەوەیەکی تینووی زانست و پێشکەوتندا نیشانەی ئەوەن، مەگەر لە قەوارە گشتییەکە ناوێزە بن. لەبەرئەوەی زەبری سروشتیی بۆ فیکری ئادەمیزاد و ژێوەریی، هەندێ جار ئەو پەردەیە دەبڕێ کە لووت بەرزیی و دەمارگیریی لەبەردەمیدا قووتی دەکەنەوە. تەنانەت لەناو زۆربەی گەلان و نەتەوە هەڕەمەکییەکانیشدا هی وایان تێدا هەڵدەکەوێ، بتوانێ لە هەموو ڕۆژگارێکدا پێش سەردەمی خۆی و نیشتمانەکەیشی بکەوێ. بۆ وێنە: کتێبی (جیهان نما ـ یان ـ جوگرافیای حاجی خەلیفە) لە ڕۆژگاری خۆیدا کتێبێکی زۆر مەزن بوو، چونکە هەموو ئەو زانیارییانەی تێدابوو، کە مرۆڤ هەر لە کتێبە ئەوروپاییەکاندا بەرچاوی دەکەوتن. حاجی خەلیفەش لەچاو هەر تورکێکی تردا پیاوێکی گەشبین و ڕووناکبیر بووە، بەڵام کەسی تری بەدوادا نەهاتووە. ئێستاش چ تورکێک (جیهان نما) دەخوێنێتەوە؟ یان کێ بیرێکی وای لا گەڵاڵە دەبێت، کە لای خۆیەوە پێوەرێک بۆ وڵاتەکەی خۆی و بۆ دنیا دابنێ؟ چونکە ئەگەر ماتماتیک و جوگرافیاش بخوێنێ، بەهەموو دڵنیاییەوە دەگەڕێتەوە بۆ کتێبەکانی (ئیقلیدس و مەجەستی و بەسەرهاتی حەوت هەرێمەکە و زەریای تاریکی و[9] چارەکە زەوی پڕ لە جنۆکە) و مێشکی خۆی زۆر کەم بەوەوە ماندوو دەکات کە ئاخۆ ئەم تێڕوانینانەی لەم کتێبانەدا هەن، لەگەڵ بەرەو پێشچوون و دۆزینەوە تازەکاندا دەگونجێن.

تا ئێستاش چاپخانەکانی ئەستەموڵ، وریاکردنەوەی گەلیان لە ئەستۆ نەگرتووە، بەڵام هەندێ کتێبی بە کەڵکیان چاپکردووە، ئەگەرچی کەس نایان کڕێت. بەڵکو ئەوەیشی دەستی بکەوێ، نایانخوێنێتەوە. تاقە بەرهەمێکیش کە چاپکرابێ و بڵاوکرابێتەوە و لای خەڵکەوە قۆسترابێتەوە هەر فەرهەنگ بووە. (عەباس میرزا)ش ئێستا لە تەورێز، خەریکی دامەزراندنی چاپخانەیەکە. تۆ بڵێی ئەم چاپخانەیەش ئەوەندەی چاپخانەکانی ئەستەموڵ کەڵکیان بە تورکەکان گەیاندووە، ئەمیش ئەوەندە کەڵک بەئێرانی بگەیەنێت؟ هیچ نەتەوەیەکیش هەرچەندە بەهێز و پێشکەوتنخوازیش بێت، بەزەبروزەنگ و زۆرەملێ و ڕەنجی تاکە کەسیی پێش ناکەوێ. لەگەڵ ئەوەشدا ئێرانییەکان لە تورکەکان بەتواناترن و ئەگەر ئەستەموڵ پایتەختی ئەمان بوایە، ئێستا زۆر دەمێک بوو لە ڕیزی نەتەوە پێشکەوتووەکانی ئەوروپادا بوون. سۆنگەی ئەم پێشنەکەوتنەش ئایینی ئیسلامە، چونکە هەر نەتەوەیەک ئیسلام بێت، پێش ناکەوێت، ئیسلامیش سەرومڕ ئایینێکە، ڕێگەی پێشکەوتن دەگرێ و هانی دواکەوتن و سۆدرەیی و تاوان دەدات. محەمەدیش

(٩) زەریای تاریکی: مەبەست لە ئۆقیانووسی ئەتڵەنتیە ـ م.

دەستی لە هەموو شتێک وەرداوە و بەر هەرشتێکیش کەوتبێ، ژەهراویی کردووە. هەموو شتێکیشی بە کاروباری ئایینی داناوە، هەر لە زانینەوە، تا ڕەوشت و مێژووش. لەڕووی هەریەکێک لەمانەشدا تەگەرە و کۆسپی لەبەردەم هەموو لێکدانەوە و ئاڵوگۆڕێکی نوێدا داناوە[10] لای تورکەکانیش هەرکەسێک بیر لە کارێکی مێژوویی بکاتەوە، کە محەمەد قسەی لەسەر کردبێ، بە کافری دەزانن.

جارێکیان باسی مێژووی ئەسکەندەرم کرد، کە (ئاریەن) نووسیویێتی، عومەرئاغا زۆر بەپەرۆشەوە حەزی کرد لەو ڕووداوانە بگات، کە لەو سەرچاوە کۆن و باوەڕپێکراوانەدا هەن، منیش کە بەسەرهاتەکەم بۆ گێڕایەوە، وا پێدەچوو باسی شتێکم کردبێ پێچەوانەی بیروباوەڕی ئیسلامیی بێت، بۆیە کوردێکی (شینکی) لەناو دانیشتووان‌دا هەڵیدایە و وتی ئەو مێژووە وەک ئەسکەندەر خۆی کۆنە، لەبەرئەوە پشتی پێ نابەسترێ، چونکە پێغەمبەری ئێمە دەربارەی ئەمەی وتووە و ئەوەی وتووە. عومەرئاغا بەمە کوڵی ئارەزووی تێگەیشتنی لەو کتێبە دامردەوە. بەڵام کابرای شینکی هەر لەسەر قسەکانی ڕۆیشت و وتی: (کاتی خۆیشی کە ئایینی ئیسلام تازەبوو، جوولەکە و دیانەکان، بۆئەوەی لە پەیامە ئاسمانییەکەی محەمەد بگەن، دەربارەی مێژووی خۆیان پرسیاریان لێدەکرد، تا بزانن وەڵامیان ڕاست دەداتەوە، یان چەوت! ئەویش هەر بە فەرموودەی خوا، کە (قورئان)ە، وەڵامی دەدانەوە.

هەندێ لە مووسڵمانەکانیش وا دەزانن ئەسکەندەری گەورە، پێغەمبەر بووە، هەندێکی تریش پێیان وایە یەکێکە لە پاڵەوانەکان. هەروەها هەندێکی تر لایان وایە (لوقمان) پێغەمبەر بووە، هی تریش هەن دەڵێن (وەلی) بووە[11].

(١٠) زۆرمان لە قەوانی ئەم خۆرهەڵاتناسانە بیستووە، چونکە زۆرمان لێ خوێندنەوە، کە لەڕاستیدا لە دوو شت بەدەرنین: یان داخ لەدڵ و خۆ گێلکەرن، یان نەزان و گومڕان. داخ لە دڵی و نەزانیش، هەردووکیان مرۆڤ لەڕاستیی و دروستی دوور دەخەنەوە ـ ع.

(١١) لە کتێبی: (کتێبخانەی خۆرهەڵاتە ـ Bibitiothque Orientale) کە (هەر بی لوت) نووسیویێتی، ئەم سەرنجە دەنووسم: (سورەتی ٣١ لە قورئان، سورەتی لوقمانە) و محەمەد دەفەرمووێ خوا فەرموویەتی: (وأَتَينا لقمان الحكمَة... هتد لە ئایەتەکە). هەندێ لە مووسڵمانان دەڵێن گوایە خوشکەزای ئەیوب بووە، لەبەرئەوە میراتگرە و دەبێ پێغەمبەر بێت. مێژوونووسێکیش دەڵێ یەکێکە لە کوڕەکانی ـ باعور ـ ی کوڕی (ناقوری کوڕی تارح) و بەمجۆرە دەبێ برازای ئیبراهیم بێ. مێژوونووسێکی تریش دەڵێ گوایە لە سەردەمی داووددا لەدایک بووە و تا سەردەمی یونس ژیاوە. بەمەشدا دەتوانین بڵێین چەند سەردەمێک ژیاوە. بەڵکو هەندێ لە مێژوونووسان دەڵێن سێ سەد ساڵ ژیاوە. زۆربەی زانا و موسڵمانەکانیش لەسەر ئەو باوەڕەن کە لوقمان لە ڕیزەی پێغەمبەران نییە، چونکە لە بنەماڵەیەکی سووک بووە، پیشەشی بازرگانی و بەرگدروو بووە. هەندێکی تریش دەڵێن شوان بووە. هەمووش لەسەر ئەو ڕایەن کە خەڵکی (نوبیا) یان (حەبەشە)، واتە لەو پێست ڕەشە لچ ئەستوورانە بووە، کە بۆ ئەم وڵاتانە دەهێنرێن و لەبازاڕدا دەفرۆشرێن. لوقمانیش هەر لەوان =

۱۹ی تشرینی یەکەم

ئەمڕۆ بۆ ماڵئاوایی کردن سەردانی میرم کرد، هەستم کرد لەجاران هێورتر بۆتەوە، بەڵام هێشتا هەر خەمبارە و بەردەوام هەناسەی قووڵ هەڵدەکێشێ. ئەمڕۆش وەک پێشەی، زۆربەی قسەکانی دەربارەی کاروباری ئایینی بوون.

پرسیاری ئەوەی لێکردم کە ژمارەی ئینجیل، بەوانەشەوە کە ئاسمانیین و لەلایەن ئادەمیزادەوە بەهۆی وەحی خواوە نووسراون، چەندن و ئاخۆ عیسا، جارێکی تر دەردەکەوێتەوە؟ یان نا و دەسەڵاتی بەسەر زەویدا بڵاودەکاتەوە، یان هەر لە ڕۆژی زیندووبوونەوەدا دەردەکەوێتەوە؟.

پاشان باسی جەجاڵ(۱۲) و هاجوج و ماجووج و شتی تری کرد. وەک هەمیشەش هەر

= بووە و لەسەردەمی داوود و سلیمان دا بە ئیسرائیلیی فرۆشراوە. ڕۆژێکیش لەڕۆژان کە نیوەڕۆ خەوی کردووە هەندێ فریشتە چوونەتە ژوورەکەیەوە و بێ ئەوەی خۆیانی نیشان بدەن، سڵاویان لێکردووە. بەڵام لەبەرئەوەی ئەو، هەر دەنگیانی بیستووە و ڕەنگیانی نەدیوە، وەڵامی نەداونەتەوە. فریشتەکانیش هەر لەسەر خۆیان بەردەوام بوون: (ئێمە نێردراوی خوای تۆ و خوای خۆمانین و بۆ ئەوە بۆ لات نێردراوین، تا ئاگادارت بکەین کە دەتکاتە پاشا و جێگری خۆی، لەسەر زەوی). لوقمانیش وەڵامی دانەوە: (ئەمەی ئێوە دەیڵێن، ئەگەر فەرموودەی خوابێ، ئەوا فرمانی بەجێیە و لێی دەپاڕێمەوە یاریدەم بدات، تا بتوانم فرمانەکەی بەجێ بگەیەنم. خۆ ئەگەر خوا خۆشم سەرپشک دەکات، کە کامە ژیان هەڵبژێرم، ئەوا پێم خۆشە هەروەک خۆم بژیم و لێشم ڕازی دەبێ و دەشم پارێزێ لە کفری ئەو هەموو بەخشینەی، ئەگینا بزوورگیی ئەم ژیانەم دەبێ بەدەردەسەری. لوقمان بەم وەڵامە خوای ڕازی کرد، ئەویش دەستبەجێ بەرزترین پایەی ژیریی پێبەخشی و وای لێکرد بتوانێ نزیکەی دە هەزار ئادەمیزادیش فێر بکات، کە وتەی هەریەکێکیان لە هەموو دنیا بەنرختربوو... ڕۆژێکیان لوقمان لەناو کۆمەڵێکدا دانیشتبوو، گوێیان لێگرتبوو، گەورەیەکی جوولەکە بەلایاندا تێپەڕی، سەیری کرد لوقمان و کۆمەڵێک گوێگر ئاپوورەیان داوە، لێی پرسی کە ئاخۆ ئەو قولەڕەشە نییە، کە شوان بوو؟ ئەویش لە وەڵامدا وتی بەڵێ. جوولەکەکەش پێی وت: ئەی چۆن گەیشتوویتە ئەم پلەوپایەی ژیریی و بەرزییە؟ ئەویش وەڵامی دایەوە: سێ شتم بەڕاستگۆیی بەئەنجام گەیاندووە، کە ئەمانەن: (هەمیشە ڕاستی بڵێم، پەیمانی خۆم بەرمەسەر و خۆم لەو کارانە هەڵنەقورتێنم کە پەیوەندییان بەمنەوە نییە). مێژوونووسێکی تریش دەڵێ: ڕۆژێکیان داوود لە لوقمانی پرسیوە: چۆن لەو بەیانییەدا بەئاگا هاتۆتەوە؟ ئەویش پێی دەڵێ: (لەناو خۆڵەکەمەوە هەستام). ئیتر داوودیش ڕێزی قسەکەی دەگرێ، پێی دەزانێ، گیانی ژیریی و سادەیی تێدا گەورە دەکات. مێژوونووسێکی تریش ئاگادارمان دەکات کە مەزاری لوقمان لە (ڕامە)یە، کە شارێکی جوولەکەیە، لە نزیک (قودس)ەوە و دەڵێ خەڵکی (نوب) بووە و ئایینی جوولەکە بووە. لە نزیک ئەو حەفتا پێغەمبەرەشەوە نێژراوە، کە هەموویان لە ڕۆژێکدا، لە نزیک قودس مردوون.

(۱۲) جەجاڵ: یان (الدّجال): درۆزن و فریودەرە. هەروەها بەمانای یەک چاو و یەک برۆیە. بەمجۆرە موسڵمانەکان (عیسا)شیان ناوناوە ـ دّجال ـ (ریچ وای لێ تێگەیوە؟ ـ ع)

هەرواشیان ناوناوە و پێیان وایە کە عیسا بەسواری گوێدرێژەکە گەیشتە قودس، ئیتر دەبێ (دّجال)یش بگاتە قودس. بڕواشیان وایە کە لە ڕۆژی زیندووبوونەوەدا دووبارە دەرکەوێتەوە، چونکە عیسا زیندووە ـ وەک ئەوان بڕوایان وایە ـ و کە لە ئاسمان هاتەخوارێ و بەسەر (دّجال) دا زاڵ بوو، ئەوسا ئیتر دەمرێ.

نەرم بوو. پێیشی وتم بەرلەوەی بڕۆم و شار بەجێ بهێڵم، جارێکی تریش دەمبینێتەوە و سبەینێش بۆلام، بۆ هەوارگەکەم دێت.

دوایی چووم بۆ سەردانی عوسمان بەگ. کە وەک هەمووکاتێکی تری بنەوەشیی بوو، بەڵام وەک ئەو پیاوەی پاڵ بە دیوارێکەوە بدات، ئەویش ئاوا، جۆرێک لە توێژاڵی زەبر و توندوتیژی پێوە دیاربوو. لەوەش ئەچوو مەحموود پاشا، لەسەر پێسپێریی والی بەغدا بەتوندی پێی لەوە داگرتبێ و زۆر لە براکەی بکات کە ڕازی بێت ببێتە حاکمی (کۆیسنجاق). عوسمان بەگیش هەر قایل نەدەبوو، چونکە سڵ لەوە دەکاتەوە کە هەر ئەم بۆ تورکەکان لا شل بکات، ئیتر ئەوان بەسەریا زاڵ دەبن و جڵەوی هەموو ئیشوکارێک دەگرنە دەست خۆیان. کە ئەمەش بەتەواوی مانای کاول بوونی نیشتمانەکەیەتی.

(والی بەغدا) هەرگیز حەز بە یەکگرتنی بنەماڵەکە ناکات و یەکێتی بنەماڵەکەشی زۆر لەبەر دڵ گرانە. وەک کاتی خۆیشی پێم وابوو، ئێستاش هەر دڵنیام کە هەر ئەم بوو بە سۆنگەی دروستکردنی پشێویی بۆ عەبدوڵڵا پاشا و ئێستاش هەر ئەم کنەی ئەوە دەکات عوسمان بەگ لابدات و وای لێ بکات لەگەڵ براکەیدا دانوویان پێکەوە نەکوڵێ. بەڵام هەڵوێستی عوسمان بەگ لەهەموو ڕووداوەکانی ئەم دواییەدا، هەڵوێستی پیاوێکی جوامێربوو، کە لە چاکە و پاراستنی بەرژەوەندی نیشتمانەکەی زیاتر، هیچ شتێکی تری لە دڵدا نەبوو. هەڵەی گەورەی میریش ئەو هەموو ڕێزە زۆرەبوو، کە بەرامبەر تورکەکان هەیبوو. ئەم ڕێزەش هەر بەڕاستی لە هەستێکی ئایینییەوە هەڵقوڵابوو. منیش لەم بوارەدا زۆر سەرم لە کەمتەرخەمیی و دەستە پارچەیی میر سوڕ دەما. جێی داخیش بوو کە ئەمڕۆ سەیری دەکرد والی بەغدا ئاوا بەئاسانی دەیخەڵەتاند و ئەمیش بە(ئەفەندمز)، واتە (گەورەمان)، ناوی دەبرد. خۆ ئەگەر بیتوانیایە دەسەڵات و بەرژەوەندی خۆی بەباشی هەڵسەنگێنێ، ئەوارەنگ بوو وا لە والی بکات بۆ هەموو خواستێکی خۆی جڵەوی بەدەست ئەمەوەبێ و بەجۆرێ مامەڵەی بکات، کە شایستەی بێ، بەڵام عوسمان بەگ ناوی نەهێنا و لە وەزیر زیاتر، هیچی تری پێ نەدەوت.

دوای ئەوەی ماوەیەک لای عوسمان بەگ مامەوە، (مەسرەف) هات. بەڵام عوسمان بەگ بەجۆرێک قسەی لەگەڵ کرد، کە پێویست ناکات درێژەی پێبدرێ و وتی: قسەکردن لەم شتەدا بێ کەڵکە، چونکە میر، برای گەورەمە و سەرداریشمە، بۆی هەیە سزاشم بدات و هەرچیشم هەیە، لێمی زەوت بکات، بەڵام من هەرگیز ناچمە کۆیسنجاق. پاش ماوەیەکی کەم ماڵاواییم لێکرد و ڕۆیشتم.

دوای نیوەڕۆ بیستم میر بەتوندی کردوویەتیە سەری، کە دەبێ بۆ کۆیسنجاق بچێ، ئەگینا لە موڵکەکانی بێ بەشی دەکات و نایەڵێ کەسیش سەردانی بکات. بە بەرچاوی خەڵکیشەوە کەوتبووە داد و بێزاریی دەربڕین لەوەی کە حەوت ساڵە، لەبەر کەمتەرخەمی خۆی، گوێی بۆ پێشنیارەکانی عوسمان بەگ شل کردووە.

عوسمان بەگ هەر هەڵەیەکیشی کردبێ، بەڵام خۆ لەهەموو ئەم ڕووداوانەی دواییدا هەڵوێستی مەردانەی هەبووە و هەر ئەویش بووە نەیهێشتووە بەدەنگ بانگهێشتنی شازادەی کرماشانەوە بچێت، کە لەهەر دووبارەکەشدا سوور دەیزانی ئەگەر مەبەستی خۆی بوایە، دەبووە میر.

بەڵام ئەوەی خەمگینی کردووم، کردەوەی ئەم تورکانەیە، کە تۆوی ناکۆکیی لەنێوان ئەندامانی ئەم بنەماڵە خانەدانەدا دەچێنن. بڕیارمدا پێش ئەوەی شار بەجێ بهێڵم، هەندێ قسەی چاک ئاڕاستەی عەبدوڵلا پاشای دۆستی دێرینەم بکەم. عوسمان بەگ پێی وتم ئەوەی ڕوویدا، بە فرتوفێڵ و پیلانی تورکەکان بوو، ئەوەش کە گومانی تیانییە ئەوەیە کە عەبدوڵلا پاشا، لە زۆربەی ئەوشتانەی هەڵبەسترابوون، بێ بەرییە. هەروەها پێیشی وتم لەم دواییەدا میر، دڵی نەرم بووە و داوای لە والی بەغدا کردووە کە لە مامەکەی خۆشبێ و بەرەڵلای بکات. بەڵام داود پاشا ڕازی نەبووە بەری بدات. منیش پێم وت بڕوای تەواوم هەیە بەوەی ئەگەر تۆ، خۆت بۆ ماوەیەکی کورت زیانی پێنەگەیەنیت، هیچ شتێکی تر نییە، بتوانێ زیانی پێبگەیەنێت. عوسمان بەگیش وتی هەرگیز تووشی هیچ زیانێ نابێت، چونکە ئێمە وەک تورک نین و کەسی وامان تێدانییە ئەگەر دنیاشی بدەیتێ، تاڵەموویەکی لێ بکاتەوە...

پیاوێکی ڕەمەکیی پێشکارمان بوو، ناوی محەمەد چاوەش بوو، یەکێک بوو لە گزیرەکانی عومەرئاغا و باوکیشی هەر خزمەتگوزاری خانەوادەی عومەرئاغا بووە، چەند شەوێک لەمەوبەر، لەبەر دەرگا پیاسەمان دەکرد، دەمویست چەند شتێ بە عومەر ئاغا بڵێم، کە تۆزێ لە پێشمانەوە بوو، بە محەمەد چاوەشم وت بانگی بکات، کەچی محەمەد چاوەش بە فیکە، بانگی گەورەکەی کرد. عومەرئاغاش کە تەواو لەمجۆرە بانگکردنانە شارەزا بوو، یەکسەر ئاوڕێکی دایەوە، تا بزانێ کێ بانگی دەکات! هاوسەرەکەشم حەزی دەکرد کەوڵێکی بچووک بەدیاری بدات بە یەکێک لەو نۆکەرانەی پێش ماوەیەک نەخۆش کەوتبوو، لە محەمەد چاوەشی پرسی: بایی چەندە؟ بەکوردی وەڵامی دایەوە، کە بەگران قسەی پێکرد، وتی ئینجا بۆ نرخەکەی دەپرسیت؟ هەروا پێنج، تا دە قروشێک دەبێ،

بەڵام ئەگەر دەتەوێ، هەروا بۆ خۆت و حەزدەکەم خۆشت پەستەکێکی لێ دروست بکەی بۆ خۆت.

ئەم پەستەک و فەرەنجیيانە، هەر لەو لبادە ئاساییانە دروست دەکرێن، کە دەکرێن بە تەکەڵتوو، یان لبادی ڕاخستن. ئەم فەرەنجیيانە یەکپارچە دروست دەکرێن و ئەو شوان و خەڵکە ڕەشۆکییە لەبەری دەکەن، کە لەبەر سەرما کار دەکەن... ڕەنگە ژنەکەی محەمەد چاوەشیش یەکێکی وای لەبەردابێت.

کورد وەک ئێرانی لەناو خۆیاندا غەلبەغەلب و ژاوەژاو ناکەن، بەڵام وا خوویان گرتووە لەپڕێکدا بانگێ، یان هاوارێک دەکەن، وەک ئەوەی ئەگەر کوردێک بانگی یەکێکی تریان بکات، یان ئاگاداری بکاتەوە، بەدەنگێکی بەرز هاواری بۆ دەکات: (هۆ، حەمەکە، هۆو) بانگەکەش درێژ دەکاتەوە: (حەمەکە هۆ، هۆ، هۆ، وووررا وورا)، ئەویش بەهەمان دەنگ وەڵامی دەداتەوە. جافەکانیش هەروا یەکتر بانگ دەکەن و لە گردێکەوە بۆ گردێکی تر قسە لەگەڵ یەکتر دەکەن.

کورد زۆر بەدەگمەنیش ڕاستە و ڕاست و بێدەنگ ڕێگا دەبڕن، ئەگەر ماوەکەی هەرچەندیش بێ، بەڵکو کە بەلایەکدا دەچن، هەر لەخۆیانەوە و بێ هۆ، دەکەونە هاوار و دەنگەدەنگ و ڕاونانی یەکتری بەسەر وڵاخەوە. هەر بەپەلەش بۆ شوێنەکانی خۆیان دەگەڕێنەوە.

ئەوکاتەی عومەرئاغا بەئیش بۆ کوردستانی ئێران چووبوو، شەوێکیان لەبەر دووریی ڕێگاکە، برسییان دەبێ، دوان لە پیاوەکانی خۆی بۆ گوندێک دەنێرێ، نانیان لە گوندەکە بۆ بکڕن، گوندەکەش زۆر لە ڕێگاکەوە دوورنەبووە، شەوەکەشی تاریکەشەو بووە، دوای ئەوەی ماوەیەکی زۆریان پێچووە، گوێیان لە دەنگی هەردوو سوارەکە بووە و بەوبەردەلانییەدا بەدوای یەکتردا غار دەکەن و بەرەو لای ئەمان دەگەڕێنەوە، بەڵام لەبەرئەوەی ناوچەکە جێی دڵنیایی نەبووە، یان بەواتەیەکی تر، لەگەڵ بنەماڵەی باباندا زۆر تەبا نەبوون، بۆیە عومەرئاغا وای بەبیردا هاتووە کە ناحەز دوای سوارەکانی کەوتوون. لەبەرئەوە خۆی و پیاوەکانی خۆیان تەیارکردووە و چەکیان بەدەستەوە گرتووە... بەڵام لەپڕدا دەنگەکان نەماون و تا ماوەیەکیش بێدەنگ بوون، بێ ئەوەی بزانن چی ڕوویداوە! ئیتر عومەرئاغا ناچار دەبێ بەسڵەوە ڕووبکاتە شوێنی دەنگەکان، کەچی لەناکاوێکدا ئەسپێکی بێ سواری دیوە و سوارەکەیشی لەولاوە کەوتووە، سواری دووەمیشیان دابەزیوە و بەدیارییەوە وەستاوە و جڵەوی ئەسپەکەی ئەویشی بەدەستەوە

گرتووە، تەمس ئەمە دوای ئەوەی نانەکە دەکرن، گرەو لەسەر چەند دراوێک دەکەن کە پێشبڕکێ بکەن و دەستبەجێ پێشبڕکێکە دەست پێدەکەن. بەڵام لەبەرئەوەی شوێنەکەیان لا نامۆ و بەردەڵانی دەبێ و شەوەزەنگێکی تاریکیش بووە، یەکێکیان دەکەوێ و ئێسکی ڕانی دەشکێ...

کورد، سوارچاک و ئازان، چونکە ئەسپەکانیان بەسەر هەموو زەوییەک و بەهەموو خێراییەک تاو دەدەن و پێچی پێ دەکەنەوە، بێ ئەوەی بەزەییان پیایدا بێتەوە و دڵیان پێی بسووتێ. هەموو ئەم شتانەش بەڕەقیی و توندیی دەکەن و خۆیشیان بەسەر پشتی وڵاخەکەوە توند دەکەن. سەرباری ئەمەش زۆرباش لە نەژادی ئەسپ نازانن. ئەسپەکانیشیان هەمووی، تەنانەت عەرەبییەکانیشیان، دوای ماوەیەک تووشی کەموکووڕی و نەخۆشیی دەبێ و چەمووش و هاریان لێدەردەچێ. ئەسپی بەزەبر و هاریشیان بەلاوە چاکترە، چونکە لایان وایە بەمە کارامەیی و ئازایەتی سوارەکەی پێوە دیاردەبێ. بەپێچەوانەی ئەمانەوە، عەرەب، سواری کارامە و لەسەرخۆن. ئەگەریش بتەوێ سوارییەکی خۆش بکەیت، بەشوێن عەرەب سوارێکەوە، یان هەندێ جاریش بەشوێن تورک سوارێکەوە بڕۆ، بەڵام بەشوێن کورد سواردا ئەوە هەر نا.

کورد زۆر بەتەنگ ئەسپەکانیانەوەن، زۆریشیان هەرخۆیان ئەسپەکانیان ڕام دەکەن و ئالیکی زۆری دەدەنێ و گەرمیش ڕایدەگرن. هەر ئەمەش وا لە ئەسپەکانیان دەکات کەمتر بەرگەی ئەو ناخۆشیی و سەختییە بگرن، کە ئەمڕۆ لەناو ئەم گەلەدا تووش دێت. لەم ماوەیەشدا ئارەزووی پەیداکردنی ئەسپی عەرەبییان هەیە و بێ ئەوەی گوێ بدەنە زانینی نەژادی، پارەیەکی زۆری پێ دەدەن. ئەم ئارەزووەش وردە وردە خەریکە هانی خستنەوە و پەروەردەکردنی ئەسپی ڕەسەنی کوردی دەدات کە دەتوانرێ بەچاکترین و بەهێزترین ئەسپێک دابنرێ، کە بەرگەی سەختی بگرێ و بۆ سوارییش بەتوانا و بێ وێنە بێت. بەڵام ئێستا ئەمجۆرە ئەسپانە خەریکن کەم دەبنەوە و لەجیاتی ئەمان، ئەسپی دوو ڕەگ لە بەغدا و لە وڵاتە گەرمەکانەوە دەهێنرێن. ئەسپی عەرەبیی لە کوردستاندا زاووزێ ناکات، مەگەر بەدەگمەن، چونکە نۆماکانیان لەجۆرە ئاساییەکانن و خاسیەتەکانی ئەسپی عەرەبییان زۆر کەم تێدایە.

کورد، لە گردکردنەوەی زانیاریشدا لەسەر هۆردووی دوژمن، زۆر چوست و زرنگ و بەتوانان. چونکە زۆر بێباکانە پێدزە دەکەنە ناوجەرگەی سەربازگەکانیانەوە، بەڵکو بۆ ناو چادری فەرماندەکانیشیان. کاتی خۆی کە لەگەڵ والی بەغدا، جەنگابوون، بەهۆی ئەوەوە

کە ژمارەیەکی زۆری سەربازی کورد، لە لەشکری تورکییدا چەوساوەبوون، ئەوەندەی تر، ئەم ئیشەی بۆ ئاسانتر کردووه...

عەبدوڵڵا پاشا بۆمی گێڕایەوە، لە شەڕێکدا ئەوڕەحمان پاشای برای[13]، کوردێکی بۆ ناو هۆردووگای والی بەغدا ناردووە، بەڵام کابرا نەیتوانیبوو، ئەو زانیارییانە کۆبکاتەوە، کە مەبەستی بووە، لەبەرئەوە بەچاکی دەزانێ سەربازێکی هۆردووگاکە بگرێ و بیهێنێ بۆ بەردەم ئەوڕەحمان پاشا، تا هەرچییەکی پێویست بێ، لێی بپرسێ. کورد زۆر ئارەزوومەندی مۆسیقان و مۆسیقاکەشیان خەمناکە. هەندێ ئاواز و گۆرانییان وەک (مەلکێ جان، مەمکوژە بەناز و ئەز دەناڵم)، سەرەڕای ئەوەش کە سادەن بەڵام ناسکن، زۆر گۆرانیشیان بۆ یەکتری دەسەندرێتەوە. گۆرانی درەویشیان کە سەپانەکانیان (شیرین و فەرهاد) دەڵێن، بەلەمچییە شینەکانی (گەندول)ی شاری (بندقیە)م بیردەخەنەوە، کە گۆرانی (ئاسۆ) دووبارە دەکەنەوە. تا ئێستا خەڵکی لەش ساغی وەکو خەڵکی کوردستانم، لە ژن و لە پیاو، لە هیچ جێیەک نەدیوە. سەرباری نالەبارییی کەشوهەواکەشیان، کەچی کورد، بەشێوەیەکی گشتی، گەلێکی لەش ساغ و بەهێزن. منداڵیشیان پێستیان ساف و ڕوومەتیان ئاڵە. بەڵام منداڵی بەغدا، ڕەنگ زەرد و ورگن و لەش خواروخێچن، دەڵێی تووشی گێڕیی بوون، کە دەستیشیان بۆ دەبەیت، دەسڵەمێنەوە و خۆیان گرژ دەکەن. بەڵام منداڵی کورد، گیانلەبەرێکی بچکۆلە و گورج و ڕۆح سووک و ڕووخۆش و هۆگرە.

٢٠ی تشرینی یەکەم

ئەم بەیانییە (شێخ خالید)ی بەناوبانگ هەڵهات. لەگەڵ ئەوەشدا کە ڕاکردنەکەی لەناکاو و بەنهێنی بووە، بەڵام توانیبووی هەرچوار ژنەکەیشی لەگەڵ خۆی بەرێ و تا ئێستاش نازانرێ ڕووی لەکوێ کردووە. پێش چەند ڕۆژێک کوردەکان لە (عەبدولقادر)یان[14] گەورەتر دادەنا، میریش وا خووی گرتبوو، لە بەرامبەریا بەپێوە بوەستێ و قەننەی بۆ تێ بکات، بەڵام ئەمڕۆ، بە کافری ناودەبەن و زۆر شتیش دەربارەی

(١٣) کاتێ ئەوڕەحمان پاشا لە سەرەمەرگدا لەسەر جێ بووە، کەسوکار و خزمەکانی ئازارێکی زۆریان بەدەست هێمن کردنەوە و دامرکاندنەوەیەوە چەشتووە، چونکە لەبارێکی زۆر خرۆشاو و هەڵچوودا بووە و هەرئەوەی دووبارە کردۆتەوە کە بەزەبوونی و دەستەپارچەیی لەناو جێگادا دەمرێ. لەکاتێکدا حەزی کردووە لە مەیدانی شەرەفدا بمرێ. ئەم هەستەش خەڵکی خۆرهەڵاتیی، زۆر کەم دەری دەبڕێ.

(١٤) ڕیچ مەبەستی (عەبدولقادری گەیلانی)یە ـ ع.

لووت بەرزیی و کافریی و خوانەناسیی دەگێڕنەوە... دوای مردنی کوڕەکەی میر، شێخ ناوبانگی زۆر دۆڕاند، چونکە وتبووی چاکی دەکاتەوە و سەیری کتێبی بۆ دەکات، بزانێ خوا چی لە چارە نووسیوە و شتی تریش... گەلێ قسەوباسیش لەسەر هۆی ڕاکردنەکەی دەوترا و هەندێک دەیان وت تۆوی پشێویی لەنێوان میر و براکانیدا وەشاندووە و ئەوانیش ویستوویانە لەبەردەم میردا بەرەو ڕوویان بێتەوە. هەندێکی تریش دەڵێن خەریکی دانانی بناغەیەکی ئایینی تازەبووە و ویستوویەتی خۆی بکات بە گەورەی وڵات... ئیتر زۆری دەربارەی وترا و تاوانی شتی وا لەڕادەبەدەریشی بەپاڵ دەدرا، کە لەڕاستیدا وا نەبووە، چونکە زانا و سەیدەکان، هەموویان و لەسەروویانەوە (شێخ مارف)[١٥]، ڕقیان لێیەتی... ئەویش کاتێ دەسەڵاتی هەبوو، هەموویانی بەزاندبوو.

هەروەها یوسف بەگی برای شێخ خالید و حاکمی پشدەریش هەڵهاتبوون و پەنایان بردبووەبەر (عەباس میرزا)، کە دەڵێن گوایە ئەمی دواییانی کردووە بە حاکمی (سەردەشت) و جگە لەمەش بەپشتیوانی عەباس میرزا هەر بەردەوام دەبێ لەسەر حاکمێتیی پشدەر.

میر، هەموو پێوەندییەکی خۆی لەگەڵ عوسمان بەگ بڕی و هەرچی دەسەڵات و موڵکێکیشی هەبوو، لێی سەندەوە، کە بێگومان ئەمەش هەمووی بە فرتوفێڵی تورکەکانەوە بوو. ئا بەمجۆرە ئەم بنەماڵە کڵۆڵە، بەهۆی ناکۆکی و سۆدرەوە، بەدەستی خۆی پشتی خۆی دەشکێنێ و ئاوا لای دراوسێ دەسەڵاتدارەکانییەوە، تووشی پیلان دەبێت، کە ئەگەر وا نەبێ، ئەم دەسەڵاتدارانە، ئەگەر بشیانەوێ، کەسیان ناتوانن بەتۆپزیی و زۆرەملە، دەست وەردەنە کاروباری کوردستانەوە.

ئەم ئێوارەیە میر، بۆ دواجار، سەردانی کردم و هەرکە هاتە چادرەکەمەوە، وتی وا

(١٥) میستەر ڕیچ، کەمێک بەرلەوەی سلێمانی بەجێ بهێڵێ، ئەم نامە سەیرەی خوارەوەی لە سەرۆکی زانا ئایینییەکانی کوردەوە پێگەیشتووە:
(بۆ گەورەی گەلەکەی خۆی، باڵیۆز بەگ.
سڵاو لەوەبێ، کە ڕێگەی چاکەی گرتووە ـ السَّلام عَلى مَنْ إتبَّعَ الهُدى ـ و پیرۆزبایی لێدەکەم و لەخوا دەپاڕێمەوە بۆی، کە دەستگیرۆیی بکات و بیخاتە سەر ڕێگەی ڕاست. چەند مانگێکە بەردەوام لەشم لیبر دەکات. بۆیە هیوادارم چارەیەکم بۆ بنووسیت، کە پێی چاک ببمەوە، تامنیش دوعای خێرت بۆ بکەم.
هاوڕێییەکی جگەرسۆزیشم هەیە، ئێستا لەش بەبارە و تووشی لاوازییەکی تەواو بووە، تکام وایە ئەگەر ئەم دەردە، دەرمانێکی هەیە، ڕێنماییمان بکەیت، بۆئەوەی نەخۆشەکەمان بەشادییەوە بگەڕێتەوە سەر دۆخی جارانی، تکاشم وایە، بۆ گەیشتن بەئاسوودەیی تەواو کە لە خواپەرستی بێ هیوا نەبن.
مەعروف–ی هەژار
پەراوێزەکە دوایی هات ـ شێخ مەعروف، باوکی کاک ئەحمەد شێخی بەناوبانگە، کە لەگردی (سەیوان)ی نزیک سلێمانی نێژراوە و کاک ئەحمەدی شێخیش مەزارەکەی لە مزگەوتی گەورەی سلێمانییە ـ ع.

هەست دەکات هەر هەمان جێگا و کات و یەکەم سەردانی دوێنێیەتی. منیش بەدەم قسەوە پێم وت هەرچەندە وا هەست بکات ماوەیەکی کەمم لەناویاندا بەسەربردووە، بەڵام ئەو ماوەیەم بەس بووە، بۆئەوەی بزانم چاکەی وای لەگەڵ کردووم، تا ماوم لەیادم ناچێ.

ئەمڕۆ هەستم کرد لەجاران دڵگیرتر بوو، ڕەنگە دڵگیرییەکەی هی ئەو کارە ڕقەبەرایەتییە بێت، کە لەگەڵ براکەیدا کردبووی، ئەو برایەی دەسەڵاتی تەواوی بەسەریدا هەبوو. ئەم کارە خوێنی هێنابووە کوڵ و کەمێکیش خەمەکەی لەبیربردبووەوە. ئیتر وردە وردە قسە هاتە سەرباسی میرنشینەکەی و ئەو ناکۆکییەی لەنێوان ئەندامانی بنەماڵەکەیاندا بەرپابوو. هەوڵمدا هەستی نەتەوایەتی و بنەماڵەچێتیی تێدا ببزوێنم، بەڵام بێ کەڵک بوو، چونکە هەستم کرد زۆر بۆیان پەرۆش نییە. کە باسی مێژووی کۆنیان و ئەو پایە و ناوبانگەم کرد، کە نەتەوەکەی لەناو نەتەوە سەربەخۆکاندا هەیەتی، ئەو تۆزە پەرۆشییەشی لە تراویلکە زیاتر، هیچی تر نەبوو. پیاوێکی نەرم و سنگ فراوان بوو، کە لێکدانەوەی بێ ئەنجام وایان لێکردبوو بەتەواویی پابەندی ئەو شتە پڕوپووچانە بێ کە نەیان دەهێشت دەستی بچێتە هیچ و دەستبەرداری هەموو کاروبارێکی خۆی و وڵاتەکەیشی ببێت و دوودڵم ئەگەر بڵێم بەهۆی پابەندیی بەئایینەوە بەمجۆرەی لێهاتووە و لەوەی تێپەڕاندووە گوێ بۆ کەس شل بکات و لەم بۆچوونانەی خۆی لابدات. سەرنجمدا هەر مشتومڕێکم لەگەڵ دەکرد، ڕەقی نیشان دەدا، تا لەدواییدا بەگاڵتەوە پێم وت ئەگەر بەهیوایە هەموو کارامەیی خۆی، بۆ دۆزینەوەی کۆسپ و تەگەرە، بۆ چاککردنی میرنشینەکەی بەکاربهێنێ، ئەوا هەمووی کردووە و هیچ نەماوە بیکات، سەرەڕای ئەمەش لە خوا دەپاڕێمەوە خێروخۆشی و توانا بەبنەماڵەکە و میرنشینەکەی بدات. لە وەڵامدا وتی مادام بنەماڵەکە، ئەم هەموو فرەکوێخایەی تیابێ، ئەو ڕۆژە هەر نایەت، کە میرنشین و بنەماڵەکەی بەهێز بن. منیش سووربووم لەسەر ڕای خۆم و وتم ڕەنگە ئەو ڕۆژە، هەربێت، ئەویش وتی: (ڕەنگە ئەو ڕۆژە بێت، ئەگەر خوایە بەڵایەکمان بۆ بنێرێ، لە یەکێک زیاتر، کەسمانی لێدەرنەچێ). منیش دووبارە پێم وتەوە: بەبێ ئەمانەش ڕەنگە ئەمە هەر ببێ، چونکە خوا هەموو شتێکی لە دەست دێت. وتی بێگومان خوا دەتوانێت ئاگری دۆزەخیش بکوژێنێتەوە، بەڵام نایکوژێنێتەوە. پاشان باسی ئارەزووی وازهێنانی میرێتی خۆی کردەوە. پێم وتەوە ئەو جێیەی خوا پێی ڕەوا دیوە، دەبێ لە ئەستۆی بگرێ. وتی: (ئەوە شکی تێدا نییە، بەڵام سەرم لەوە سوڕدەمێنێ، چۆن خوا ویستی بمکات بە فەرمانڕەوا؟) پێم وت بۆ چاککردنی ئەم هەزاران کەسە. وتی: (ئای لەو لێپرسسینەوە سەختەی لە ڕۆژی دواییدا لەگەڵم دەکرێ!). لەمەیاندا لەگەڵی نەبووم و وتم بەڕاستی

ڕەفتاری لەگەڵ خەڵکدا زۆر باش بووە و دڵسۆزی هەموویان بووە و ناشتوانرێ ئەو هەموو خەڵکە، بەشێوەیەک لەشێوەکان چاک بکات، لە میرنشینەکەیدا کە دەبنە مایەی ئاژاوە و ڕەنگیشە ئاگای لێیان نەبووبێ، یان ئەوەندە توانای بۆ دامرکاندنەوەیان نەبووبێ. ئەویش بەڕاستگۆییەک وەڵامی دامەوە، کە هەموو ڕوخساری داپۆشیبوو، وتی: (قوربان گوێ بگرە، مرۆ بەرامبەر بەکردەوەکانی حسابی لەگەڵ دەکرێ، نەک بەرامبەر بەنیازەکان. لە ڕۆژی لێپرسینەوە هەر بەتەنیا من بەرپرسیارم لە هەموو ئەو پشێوییەی لە میرنشینەکەمدا ڕوودەدات).

داود پاشا هەموو چاکەکانی ئەم میرەی لەیادکرد و بەتاوان و تەڕن، ڕەفتاری لەگەڵ کرد. ئێستاش بەچەند قسەیەکی شیرین بەلای خۆیدا ڕایکێشاوە، کە ئەمیش ئێستا بەڕاستی و بەتەواوی پابەندی داود پاشا بووە و هەر میر، خۆی دەیوت هەتا لە ژیاندا بێ، دەبێ خزمەتی داود پاشا بکات. بێگومان قسەکەی میر مەحموود، هەر قسەی ڕووت نەبوو.

ئیتر دوای گفتوگۆیەکی خۆش، کە سەعات و نیوێکی خایاند، میر هەڵسا بگەڕێتەوە، بەڵام کە ماڵاوایی لێکردم، قوڕگی پڕببوو لە گریان و کە دەستیشمی گوشی، دەستی دەلەرزین. منیش زۆر دڵگران بووم کە لێی جیادەبمەوە. تکاشی زۆر کرد کە جارێکی تریش چاوی پێم بکەوێتەوە. من لای خۆمەوە ترسی ئەوەم لێ نیشتبوو جارێکی تر یەکتر نەبینینەوە، چونکە ئەگەر یەکێک بەلاشتەوە مەبەست نەبێ، کە بۆ دواجار جێی دەهێڵێت، هەر لەبەر دڵت گرانە، بەتایبەتیش یەکێک خۆشت بوێ و ڕێزت بۆی هەبێ. کە هەر بەڕاستی میر مەحموود، پیاوێکی خۆشەویست بوو. منیش هەمیشە بەتاسەوە یادی دەکەمەوە، چونکە ڕوخساری بێگەردی، لە پاکیی و دڵسۆزیی و ساکاری زیاتر، هیچی تری تێدا نەدەبینرا. بڕوام نەدەکرد لە خۆرهەڵاتدا پیاوێکی وا ببینم. دەترسم مرۆ لە کۆمەڵگا پێشکەوتووەکانیشدا زۆر نموونەی ئەم پیاوە نەبینێ. مرۆ، خەم و ناسکیی لە ڕەوشتیا بەدی دەکرد و ئەمەش ئەوەندەی تر وای لێکردبوو، پیاوێکی ناسک و سەرنج ڕاکێشەر بێ، کە هەر بەڕاستیش پیاوێکی وایە. تا ئێستاش ئەو خەمەی لەکۆڵ نەکەوتبوو، کە بەهۆی مردنی کوڕەکەیەوە تووشی ببوو.

من ئەم ڕایانەم کە دەنووسم، بەدڵنیاییەوە دەڵێم لە هەموو خۆرهەڵاتدا پیاوێکی تر نییە، ئەوەندەی ئەم، ژن و منداڵەکانی خۆی خۆش بوێ. دوێنێ ئێوارە دوای کارەساتەکە، چووبووە حەرەم، منداڵێکی برازای بە وشەی (بابە) بانگی کردبوو، ناوەکە و دەنگی ئەو

منداڵەی ناوەکەی هێنابوو، لەوە گرانتر ببوو بتوانێ بەرگەی بگرێ، بۆیە قیژاندبووی و بەدەمدا کەوتبوو و لە هۆش چووبوو... دەبێ ئەوەش بزانرێ کە ئایینی ئیسلام ڕێی خەم خواردن نادات و زیادەڕەویش لە بەتەنگەوە هاتنی ئافرەت و منداڵدا، لەو کارە ناپەسەندانەن کە لەناو موسڵمانانندا دەبنە مایەی لاقرتێ، هەر ئەمەشە دەبێتە سڕبوونی هەست و دڵڕەقی. لەڕووی ئایینپەروەرییەوە میر ببووە بەهێزترین ئاییندار لە خۆرهەڵاتدا، بەڵام ئەم پابەندبوونەی بەئایینەوە، نەببووە هۆی دەمارگیری و هەست سڕبوون. ئەو ڕەوشتەی کە نمونەی بەرزێتی بوو، لە هەموو بیروباوەڕە نزمەکانی ئیسلام[١٦] بالاتربوو. ڕەنگبێ پیاوێکی لەو ڕەوشت نزمتر، زۆر شیاوتر بوایە بۆ فەرمانداریێتی کوردستان. میر مەحموود، ئەو سەرکردەیە نەبوو بۆ ئەم وڵاتە دەست بدات، چونکە ئەم، بۆ ئەوە دەشیا ژیانێکی تایبەتی بژی، لەبەرئەوەی پیاوێکی خۆش باوەڕبوو، زۆر بڕوای بە خەڵکی تر دەکرد. ڕێزی خۆیشی لەوە کەمتر دەگرت کە پێویست بوو. لەگەڵ ئەوەشدا کە لە جەنگدا پیاوێکی ئازا و بوێربوو، بەڵام هێشتا هەر پێویست بوو ئازاتربێ. ئایین و بیرکردنەوە، وایان لێکردبوو لەڕووی تەنگانەدا کەمتەرخەم بێ. هەروەها توندیی و زەبریشی لێ بڕیبوو، هەرکەسێ هەستایە، دەیتوانی بەلای خۆیدا ڕای بکێشێ، چونکە شانی بۆ هەموو ئەوانە شل دەکرد، کە بەدەنگییەوە هاتن. تەنانەت ملی بۆ ئەو شتانەش دەدا، کە لەگەڵ بیروڕایەکانی ئەمیشدا نەبوون، لەکاتێکدا خۆی نموونەی ڕاستگۆیی و شەرەفمەندیی بوو. لە فرتوفێڵی ئەو چاو و ڕاوکەرانە نەدەگەیشت کە دەیانویست پیلانە ژەهراوییەکانی خۆیان بەو شێوەیە ئەنجام بدەن، کە ئەم پێی ڕازی دەبوو. سەرەڕای ئەوەش کە چەندان جار دەکەوتە داویانەوە، کەچی هەر بڕوای پێ دەکردن، ئەویش هەر لەبەرئەوەی وەک منداڵ ساکار و بێ وەی بوو. لەم دواییەشدا (داود پاشا) توانی براکەی لێ هان بدا و هەوڵی دا ئەمیش تێک بشکێنێ. بەڵام ئێستا کە بۆی دەرکەوتووە بەرژەوەندی لەوەدایە بەلای خۆیدا ڕای بکێشێ، ڕێز و نەوازشێکی زۆری بەرامبەر دەنوێنێ. میر مەحموودیش هەموو ئەو شتانەی پێشووی لەبیرکردووە.

شەوێ سلێمان بەگ بۆ ماڵاوایی لێکردنم هات. لاوێکی باش و لە براکەیشی چوست و چالاکتربوو، کە باسی کوردستانیشی کرد، نائومێد نەبوو. بەسەرهاتی جەنگی حەوت ساڵەم بۆ گێڕایەوە، ئەویش بە پەرۆشەوە گوێی بۆ ڕاگرتم.

(١٦) خوا لە ڕیچ خۆشبێ. وەک بۆمان دەردەکەوێ ویستوویەتی ستایشی کەسێک بکات، ڕەوشتی بەهۆی شتێکەوە پێ بەرزبۆتەوە، کەچی هەرخۆی هەمان هۆ ناشیرین دەکات. ئیتر نازانین لەنێوان ئەو و ئەوەدا چۆن سەردەکەوێ؟ ـ خاریچ.

گەشتەکەم بۆ سلێمانی بەم بەرگە دەستی پێکرد و بەوەش کۆتایی دێت، کە سلێمانی بەجێ دەهێڵم. سبەینێش بەڕێگای (ئاڵتوون کۆپری و هەولێردا) بۆ مووسڵ دەچم.

بەخەمێکی بێ سنوورەوە کوردستان بەجێ دەهێڵم، چونکە بڕوام نەدەکرد ئەم هەموو خەڵکە چاکەی لە خۆرهەڵاتدا هەن، لەوێ بیانبینم. ناسیاویم تێدا پەیدا کرد و بۆ هەر شوێنێ چووبم، زۆر دڵسۆزانە، نەوازشم کراوە. میواندارییەکی بێ سنوورم کراوە. دەترسم و چاوەڕێش ناکەم لەم گەشتەمدا، کە زۆر ماندووی کردم، جارێکی تر، ڕەفتاری وام لەگەڵدا بنوێنرێ، لەبەرئەوە هەتا ماوم ئەم یادگارانە لە ناخمدا هەر دەمێننەوە...

ÂW¼...œ"«Ëœ wýWÐ

بەشی یەکەمی بەرگی دووەمی گەشتەکە

دەرچوون لە سلێمانی ـ باسی وڵاتەکە ـ گوندی دەرگەزێن ـ عومەرئاغا ـ کوڕەکەی ـ گەرووی (دەربەند) ـ جێهێشتنی کوردستان ـ دەنگوباسی سلێمانی ـ نائومێدیی عومەرئاغا ـ دەشتێکی جوان ـ گوند ـ گردێکی توورەکەڕێژ ـ ڕووباری گـابروسی، یان (زێی بچـووک) ـ ئاڵتـوون کـۆپری ـ هەوارگەی فـارس ئاغا ـ نزمیی و چرووکییەکەی ـ دیتنی هەولێر بۆ یەکەمجار ـ باسێکی شارەکە ـ دەشتی هەولێر ـ گۆگە مەلا ـ چیای مەقلوب ـ گوندی (کەڵەک)ی یەزیدی ـ ڕووباری زێ، یان (لێ کـوس) ـ ڕوخـسـاری وڵاتەکـە ـ ڕووباری خـازەر، یان (بۆمـادۆس (BUMADUS) ـ حاجی جەرجیس ئاغـا ـ شـاری کرملیس ـ کەلاوەکانی نەینەوا ـ گەیشتنە مووسڵ ـ

٢١ی تشرینی یەکەم

بەداخ و خەمێکی زۆرەوە، ماڵاواییم لە گەلێ برایان کرد و لە نزیک شەش و نیوی ئەم بەیانییەدا سواری ئەسپەکانمان بووین و لەب اخەکەی پاشای هاوڕێی بەخشندە و ژیرمان دەرچووین و بەسەر زەوییەکی پڕ هەردە و هەڵەتی دەشتی سلێمانیدا، بەلای گوندی (ئاق بۆڵاق ـ ئابڵاخ)ی گەورەدا تێپەڕبووین، کە دەکەوتە لای چەپمانەوە. سەرتاپای دەشتەکە لەم بەشانەیەوە، لەچاو لایەکەی باکووریدا بڵندتربوو، بەڵام تا نیوەی ڕێگاکە زیاتر و بەرامبەر گردەکانیش هەر بەرەو شۆڕبوونەوە دەچوو. لەدوای نزیکەی میل و نیوێک لە سلێمانییەوە، گەیینە (تانجەڕۆ)، یان چەمی (سەرچنار)، ئەوەی کە کاتی خۆی لە بەغداوە هاتین، لێماندا. بەڵام ئێستا هەر جۆگەیەکی بچووکی ماوەتەوە، هەرچەندە پانتایی ڕێڕەوەکەی لە سەد یاردە کەمتر نەدەبوو، گوندی (ئەلیاسە ـ قلیاسان)یش کەوتبووە لای ڕاستییەوە. دوای ئەوەی لە نۆ و بیست و پێنج دەقیقەدا بەگوندی (باوین مردە ـ باوە مردە) تێپەڕبووین، هاتینە گوندی (کێلەسپی)، یان (تەپەڕەش) کە دەکەوتە دامێنی ئەو گردەوەی کە کاتی خۆی کە لە بەغداوە بۆ سلێمانی هاتین چادرمان لەسەر هەڵدا. ئەگەرچی گوندەکە پیس بوو، بەڵام بۆ بەسەربردنی ئەمڕۆ لاماندا لێی. گوندنشینەکان هەموویان سەرگەرمی کۆکردنەوەی بەروبوومی لۆکە بوون. دیمەنەکەی ئێمەشیان پێخۆش بوو. زەوی لەم ناوەدا بەچەمێکی بچووک ئاوێژە دەکرێ، کە ڕووەو باشوور و کەمێکیش بەلای خۆرهەڵاتدا ڕێ دەکا و دەڕژێتە (تانجەڕۆ)وە. لەم شوێنەی ئێمەوە، کێوی (غودرون ـ پیرەمەگروون) وەک دیوارێکی بەردین ڕووەو باکووری خۆرئاوا باشووری خۆرهەڵات درێژ ببووەوە. زنجیرە جیاکەی بەری خۆرئاواشمان لێوە دیاربوو، کە میل و نیوێک لە بەرامبەرمانەوە دووردەبوو. بەشێوەیەکی گشتیش، ئاسۆ، یان هێڵێکی بەردین جیای دەکردەوە. تا بەرەو باشووریش درێژتر بوایەتەوە، بەرزتر دەینواند. بەردەکانیش لەدوورەوە دیاربوون، بەشانی شاخەکەوە شەقارشەقار ببوو. ئەم شاخانە هەر لەوە دەچوون، شاخی لەتوپەت بن. لە دوورایی دوو، سێ میلێک بەلای خۆرئاوادا، زنجیرەیەکی نزمتر لەم زنجیرەیە جیا دەبۆوە و بە (گودرون)ەوە دەلکێتەوە و وای دەنواند کە لەولایەوە دۆڵەکەی سلێمانی دابپۆشێت. گردە توورەکەڕێژەکەی (گەرماوە)[1] و

(١) یەکێک لە ڕێگاکانی نێوان سلێمانی و کۆیسنجاق، بە (کەڵەوانان)، ناوچەی (سورداش) و، بەهاوتەریبی (گودرون)دا تێپەڕ دەبێ. ماوەکەشی ١٤ سەعاتە -پەراوێزەکە کۆتایی هات- گوندەکەی لای گردەکەش ئێستا پێی دەڵێن (گەرمەکانی-ع).

پاشماوەکانیشی دەکەوتنە ناو ئەم زنجیرە نزمەوە. لەویش دوورتر، لەپشت (گودرون)ەوە، گەردنە بەردینەکانی (کوڕکوڕ)ی مەزن و ڕووتەن دیاربوون.

٢٢ی تشرینی یەکەم

ئەم بەیانییە لە شەش و بیست دەقیقەدا سواربووین و لەبەرئەوەی ڕێگاکەمان قوڕبوو، ناچاربووین بۆئەوەی لە قوڕەکە دووربکەوینەوە، تا ماوەیەک ڕووەو باکووری خۆرئاوا لە ڕێگاکە لابدەین. لەکاتی خۆرکەوتندا هەوا زۆر سارد بوو. کەمێک دوای حەوت گەیشتینە شاخی (تاسلوجە)، کە لەوێدا هێڵی چیاکان پانتر دەبنەوە زۆریش نزم دەبنەوە، لووتکەکانیشی بەردەڵانی نەبوون وەک هەندێ جار لەدوورەوە، لەسەر لووتکەی تری هەمان زنجیرەوە دەردەکەوتن. لە دیوی دەشتەکەی لای باشووری خۆرهەڵاتەوە بڵندتر دەبووەوە. ڕەنگە هۆی ئەمەش چاڵایی دەشتەکە بێت، لەو ڕووەوە بەرەو ڕووباری (دیالە)، لە دەشتی(بازیان)یشەوە هەروابوو، ئەو دەشتەی کە دوای سەرکەوتن بۆی، بەپلەیەکی زۆردا، لە سەعات هەشتدا، گەیشتینێ.

ئەم دەشتە لەناوەڕاستدا بەهێڵێکی شاخاوی، لە (قەرەداخ) نزمتر دەبێت بەدوو لەتەوە، کە وا دیارە کەمێک لە دامێنی ڕێگاکەمانەوە کۆتایی بێت و بریتییە لە تەمۆخ و چینەکانیشی ڕووەو خۆرهەڵات بەرزبوونەتەوە و تۆزێکیش بەلای خۆرئاوادا لایان کردۆتەوە. لەم شوێنەدا تووشی چەند پیاوێک بووین، جووانوویەکیان پێبوو، لە کەرکووکەوە هێنابوویان بۆ سلێمانی، بیفرۆشن. جووانووەکەم بەدڵ بوو، کەوتمە سەوداکردنی و دوایی بە سەدوپەنجا قرۆشی[2] کاشم کڕی. ئەم سەودایە زۆر دوای نەخستین لە ڕێگاکە، چونکە فرۆشیارەکان چۆن هاتبوون، هەر وا لەگەڵ ئێمە گەڕانەوە و بەدەم ڕێوە سەوداکەمان کرد.[3] لە دە و بیست دەقیقەدا بەلای باشووری خۆرئاوادا بۆ گوندی (دەرگەزێن) لامانکردەوە.

ئەو شاخانەش کە دەشتەکەیان بە دووبەشەوە دەکرد، بەهەمان شێوە لایان دەکردەوە و پاشان وردە وردە نەدەمان. دەرگەزێنیش دەکەوێتە ژێر زنجیرەیەکی بچووکەوە، کە لە شاخەکانی (دەربەند)ەوە ڕووەو ئەو شاخانە درێژدەبووەوە، کە دەشتەکەیان کردبوو بەدوو

(٢) نرخی قرۆش لەو سەردەمەدا، لە نێوان دوو شلن و دوو شلن و نیودا بوو.

(٣) ئەو بەردە ستوونییەی وەک لە سلێمانی سەرنجی سەمتەکەیم دابوویە و لەسەرنجە گەردووناسیەکانمدا بەناوی (ئاردەڵان)ەوە تۆمارم کردبوو، دەکەوتە لای ڕاستمانەوە، بە سەمتی باکووری خۆرئاوا. لووتکەیەک بوو بەسەر ئەو شاخانەوە، کە دەبنە سنووری خۆرئاوای دەشت، یان دۆڵی سلێمانی.

لەتەوە، بەڵام پێش ئەوەی بیگاتێ دوایی دەهات و بەمە کـەلێنێکی لە بەشی خـۆرئاوای دەشتی (بازیان)دا دروستکردبوو. لە دە و پەنجا دەقیقەدا گەیشتینە گوندەکە و هەر لە شوێن چادرگەکەی پێشوومان، چادرمان هەڵدایەوە.

دانیشتووانی هەموو ئەو گوندانەی بەلایاندا تێپەڕبووین، لە کێڵگەکانیاندا خەریکی کۆکردنەوەی بەروبوومی لۆکە بوون. دیمەنیشیان جوان بوو، یان هەر دانسقەبوو، چونکە لە هەموو خۆرهەڵاتا، ڕێگاوبان هێمن و چۆڵە، تەنیا لەم وەرزەدا نەبێ.

دانیشتووانی گوندی (دەرگەزێن)یش لە ڕەسەندا تورکمانن و تا ئێستاش هەر بەزمانی خۆیان دەدوێن و زۆر بەئاشکراش، ڕوخساریان لە گوندنشینە کوردەکانیان جیا دەکاتەوە. شادمانیشم بەیادی بهێنمەوە، کە عومەرئاغای دۆستی مەزنمان، تا ئێستا میوان نەوازمانە. لە سلێمانی سەرم لە دەسگاکانی دەوڵەت دا، بۆئەوەی ئەو چەند گوندەی بدەنەوە، کە بەشێوەیەکی ناشیرین لێیان زەوتکردبوو. ئەوانیش لەبەر خاتری من بەڵێنیاندا بیدەنەوە. لەبەرئەمە عومەرئاغا بۆ وەرگرتنەوەی گوندەکانی، لە سلێمانی مایەوە، بەڵام زۆربەی پیاوەکانی لەگەڵ من ناردن. نزیکەی دووسەد کەسێکی دەبێ و هەمووشیان ژیانیان لەسەرئەوە.

لە کوردستاندا بنەماڵەیەکی ئاوها هەبێت، ئێستا بێت و دواتربێت، هەر دەبێ ببێتە خێڵێک. دوان لەوانەی لای ئەو: فەقێ قادر و ئاوڕەهمان ـ عەبدولڕەحمان زۆر هۆگری من ببوون، ئیتر بۆ هەر کوێ بچوومایە، شوێنم دەکەوتن و هەرچیم بکردایە، دەیانکردەوە، خۆ ئەگەر بوەستامایە، لەپاڵما دەوەستان، سەیری شتێکم بکردایە، گوێیان دەگرت و پێشەکی سەیری دەموچاومیان دەکرد، پاشان سەیری ئەو شوێنەیان دەکرد کە من سەیری دەکەم... بەکورتی لە سێبەر نزیکتر بەدوامەوە بوون.

ئەمشەو (ئاوڵا ـ عەبدوڵڵا)ی کوڕە بچووکەکەی عومەرئاغا، گەیشتە چادرگەکەمان کە کوڕێکی حەوت ساڵان دەبوو، منداڵێکی تریشی لەگەڵدا بوو، زۆر لەخۆی گەورەتر نەبوو، مۆڵەتی لە باوکی خواستبوو بۆئەوەی لەگەڵمدا بێت. هەر لەدوای مۆڵەت وەرگرتنەکەش، لەسەر نانخواردن، خۆی لە باوکی دزیبۆوە و کەلوپەلە کەمەکانی کۆکردبووەوە و کردبووی بەزینی ئەسپەکەیەوە و بەپەلە هاتبوو، تا بەیەک قۆناغ ئەو ماوەیەی بڕیبوو، کە ئێمە بەدوو قۆناغ نەبوایە، بۆمان نەدەبڕا.

گەرما لە شەشی بەیانیدا (٥٦ پلە) بوو، لە دووی دوای نیوەڕۆدا (٨٤ پلە) بوو، لە دەی شەودا (٦٤ پلە) بوو.

٢٣ی تشرینی یەکەم

لە شەش و نیوی بەیانیدا بەدۆڵێکدا دەرچووین لە نێوان هێڵێکی بچووکی شاخێکدا بوو، ڕاستەوخۆ دەکەوێتە پشت (دەرگەزێن)ەوە و هێڵێکی تر بەرامبەر ئەویش بوو، لە باکووری خۆرهەڵاتەوە لە (دەربەند)ەوە ڕووەو (بازیان) دەچوو. لە حەوت و بیست دەقیقەدا بە (دەربەند)دا تێپەڕبووین، چینەکانی کێوەکە، لە هەموولایەکی کێوەکە، ڕووەو دەربەندەکە هاتبوون و وەک ئەوە وابوون بیانەوێ گەرووەکە پێک بهێنن. لە دەرەوەی دەربەندەکە یەکسەر چینی بەردینی هاوتەریبی شاخەکە، بەرزببوونەوە، کە لەوە دەچوو هەر پارچەی ئەوبن، دیوی ئەولاشیان هەمووی لەبن شاخەکەدا بوون و تەواوکەری کێوی (قەرەداخ)[٤] بوون. چینەکان بەشێوەیەکی سەیر، پێچ و لوولیان خواردبوو. لە دەرکی گەرووەکەدا کەلاوەیەکی چوارگۆشە هەبوو، لە قەڵا دەچوو، بیرێکیش لەناویدا بوو، لەم ڕۆژانەی دواییدا دۆزیبوویانەوە، دیوارەکانیشی لەبەردی گەورە گەورە دروستکرابوون.

لە گەرووی دەربەندەکەوە ڕووەو باشووری خۆرئاوا ڕێمان دەکرد، هێڵی کێوەکانی (کیشەخان) و (قەرەحەسەن)ی بچکۆلە و سنووردداریش لەبەردەمماندا بەرزببوونەوە، کە بەرەو باکووری خۆرئاوا و باشووری خۆرهەڵات کشابوون. ئێستا لای ڕاستمانەوە ئاستی ڕووی خاک، نزم و سەخت و خراپ دەبوو، لەوە دەچوو نزمبوونەوەکەی بەڕادەیەک قووڵ بێت، بگاتە سەد پێ. ئاڵوگۆڕەکەش زۆر سەیر و سەمەرە بوو، کە پڕی ببوو لە هێڵی هاوتەریبی تەموخ و کەلێنی چوون یەک، هەمووشیان لە باکووری خۆرئاوە بۆ باشووری خۆرهەڵات کشابوون. ئەمیش وەک هەموو ئەو چینانەی تر، کە بەلایاندا تێپەڕبووین، ڕووەو خۆرهەڵات بەرز دەبووەوە و بەڕووکاری خۆرئاواشدا، لێژاییەکی زۆر، شۆڕ دەبووەوە. بنی ئەم چاڵاییە شەقارشەقاربوو، ئاوی باراناو خەتخەتی کردبوو، پیاو بەئاشکرا لە زۆربەی ئەو شەقارشەقار و خەتانەدا، شوێنەواری نیتراتی پۆتاسی دەبینی. ڕەنگی خاکەکەش بەتێکڕایی سوورێکی تێری مەیلەو ڕەش بوو.

(٤) (قەرەداخ)، تا (دەربەندی بازیان) درێژ دەبێتەوە، پاش ئەوەش کەمێکی تر ڕاست وەک دیوارێک درێژ دەبێتەوە و ڕووەو خۆرئاوا دەکشێ و (چەرمەلا) پێک دێنێ، پاشان زۆر بەرەوخوار وەردەسووڕێتەوە و بانی (بانی خاڵ خالان) دروست دەکات. لە (سەگرمە)شەوە، کە زۆر بەرزە، بەسەر چیاکانی ناوچەکەدا دەڕوانێ، بەدرێژایی بانەکان، بەرزایی (قەرەداغ) کەمتر دەبێتەوە. بەڵام (چەرمەلا) و (خاڵ خالان) زۆر بەرز نین و وا دەردەکەوێ کە خاکەکەیان گڵین بێ، چونکە لاپاڵەکانیان دابڕدابڕ و شەقارشەقار بوو. دوای ماوەیەکیش یەکسەر، ئەم هێڵە زوورگە دوایی دێت. (ئاقچەلەر)یش ناوچەیەکە دەکەوێتە پشتی (چەرمەلا)وە و ڕووباری (کۆیسنجاق) درێژ دەبێتەوە و بریتییە لە دە گوند.

لە حەوت و نیودا بۆی داگەڕاین و بەدرێژایی قۆناغی ئەمڕۆمان، هەر پییایدا ڕێمان دەکرد.

دوای تاوێ هاتینە گوندی (شێخ وەیسی)ی بچووک، لە ناوچەی (شوان). لێرە هەستمان بەخۆمان کرد کە کەمێک لە ڕێگاکە لامان داوە، بۆیە ڕووەو باشوور، بە (٤٥ پلە) لامانکردەوە بۆئەوەی بچینەوە سەر ڕاستە ڕێگاکە.

لە گوێ چەمێکی بچووک، ژاڵەیەکی زۆرمان دی. لە هەشت و چل و پێنج دەقیقەدا چووینەوە سەر ڕاستە ڕێگاکە. زەوییەکەی دەوروپشتمان دیمەنێکی زۆر سەیری هەبوو، دەت وت هێڵی خوار خواری لە چینە تەموخ لەسەر کێشراوە و شەقارشەقاریش بوو، بەوجۆرەش کەمێک لە تێکڕایی زەوییەکە بەرزتر ببووەوە.

لە دە و نیودا گەیشتینە گوندی (غەزالان)ی[5] گەورە و هەندێ جوولەکەمان تێدا دی. وا پێدەچێ دانیشتووانی ئەم ناوچەیە سەر بە (چراغ سۆندیرەن)، واتە: چرا کوژێنەوە ـ بن. کەمێک دوای ئەوەی لە ئاقاری گوندەکە دەرچووین، دیسان ڕووی زەوی دەستی بە بەرزبوونەوە کرد. ئیتر ڕێگاکەمان بووە بەردەڵانییەکی شاخاوی و لە دوازدە و دە دەقیقەدا گەیشتینە شوێن قۆناغی ئەمڕۆمان، کە گوندی (گوولووم کەوە ـ GHULUM KAWA)[6] بوو، لە ناوچەی (شوان)، کە پێنج سەعات و چل دەقیقە ڕێمان کردبوو. ڕێکردنی ئەمڕۆشمان ناخۆش بوو، چونکە ڕێگاکە ماندووکەر و سەخت بوو. لەم شوێنەمانەوە زوورگەکانی کەرکووکمان دەدی، وەک هەردەیەک دەهاتنە بەرچاو، پان ببووەوە و تا دەهات بەرەو لای ئەو زەوییەی دەکەوتە نێوان ئەو زوورگانە و (دەربەند)ەوە، پلەپلە و شەقارشەقار و خەتخەتاوی دەینواند.

گەرما، لە شەشی بەیانیدا (٦٢ پلە) و لە دووی دوای نیوەڕۆدا (٨٤ پلە) و لە دەی شەودا (٦٤ پلە) بوو.

(٥) ڕاستییەکەی (غەزەوان Gazavan)ە. وەک لە نەخشە تازەکاندا هەیە ـ ع.

(٦) لە دەقەکەدا هاتووە. وشەکەش لە نەخشە تازەکاندا بە (غولامِ کاوا Ghulam Kawa)هاتووە، کە لەشێوەی کوردییەکەوە نزیکترە، کە (گوڵنکەوە)یە. لە گەشتەکەی (المُنشيء البغدادي)یشدا بە (گڵەکەوە)هاتووە. هەروەها (منشيء) ناوی (گل کبود)یشی لەلاپەڕە ٧٥ی گەشتەکەیدا هێناوە. بەڵام ڕیچ لە گەشتەکەیدا ناوی نەهێناوە، ئێمەش بۆمان لێنەکۆڵرایەوە و لە نەخشەشدا نەمان دۆزییەوە. لەوەش دەچێ ناوەکە هەر وەرگیراو بێت بۆ (گولونکەوە) ـ ع.

٢٤ی تشرینی یەکەم

وەک ئاسایی، لە شەش چارەکێک کەمدا، سواری ئەسپەکانمان بووینەوە. لەو دۆڵە تەنگەوە کە (کوولوونکەوە)ی تێدا بوو، سەرکەوتین. ڕووی زەوی لە خۆڵ و چەو تێکەڵ بوو، بەسەر ئەو خەتخەتی تەمۆخەدا، کە دوێنێ لە هەموو نشێوییەکدا دەماندی، بەڵام ڕەنگی خاک بەو سوورییەی پێشووی نەمابوو. لێرەدا ئەم بەشەی زەوی، زوورگاوی بوو، کە من پێم وا نییە هەموو جێگایەکی ئاوا بەردەڵانیتر، بەمجۆرە سەخت و قووڵییان هەبێ و چەمی قووڵیشیان پێدا تێپەڕ بێت، کە لە هەندێ شوێندا دەگەیشتە (٦٠) پێ، زەویش لەم ناوەدا ئەگەر قووڵاییشی بەم ڕادەیە بێت، بەڵام لە خۆڵ زیاتر چینەکانی خۆی دەرناخات و تەمۆخیشی پێوە دیارنییە. ئەو چەوەش کە بینیم، یان لە مەڕمەڕ، یان گەچۆڕ، یان بەردە قسڵ بوو.

تاوێ دوای دەرچوونمان لە (کوولوونکەوە) بە کەمێک نارەحەتیی، لە دوو دۆڵی قووڵمان دا، بەڵام پیا هەڵگەڕانیان، لە پیا هاتنەخوارەوەیان کووڕتربوو.

هێشتا هەر لە ناوچەی (شوان) داین و سەریشم لە چۆنێتی بەڕێوەبردنی دەرنەدەکرد، چونکە ناوچەکە سەر بە کەرکووک بوو، بەڵام گوندنشینەکانی سەر بە کوردستان بوون، ئەم ناوچەیەش بۆ کاروباری خۆی، جاری وا هەیە سەر لە سلێمانی دەدات و جاری واش هەیە سەر لە کۆیسنجاق دەدات. ڕێگاکەمان لە (کوولوونکەوە)وە بۆ لای ئەم ناوچە زوورگاوییە شەقارشەقار، لای دەکردەوە، کە ئەمەش لەڕاستیدا هەر درێژبوونەوە بوو بۆ (قەرەحەسەن)، کە لەم حاڵەتەی ئێستایدا، لە هەندێ درەختی بچووک زیاتر لە دۆڵەکانیا، ئیتر مرۆڤ هەرچۆنێ چاوبگێڕێ، سەوزایی تێدا نابینێ، تەواو ڕووتەن و قاقڕە، زۆرمان یادی دۆڵە دڵگیرەکانی کوردستان کردەوە، ئەو دۆڵە جوانانەی لە وەرزی وشک بوونیشیاندا هەر جوانن. گودرون هێشتا سەروگەردنە بەرزەکەی هەر دیاربوو.

ئەو ئاوانەی دوێنێ دیمانن، ئەمڕۆش دیمانن، لای چەپمانەوە ڕێیان دەکرد. لە شەش و نیودا ڕێگاکەمان کەمێک لەو ڕێگایە لایدا، کە بۆ کەرکوک دەچێت. کەمێک دوای هەشت ناچاربووین تاوێ ڕاوەستین، تا ناڵێکی ئەسپەکەم چاک بکەینەوە، کە لە سمی ئەسپەکەم کەوتبوو. (خاڵخاڵان و کۆیسنجاق)یش هەردووکیان بەتەواوی دەکەوتنە باکووری ئێمەوە.

لە هەشت و نیودا دەستمان بەڕۆیشتن کردەوە. لەم ناوە زەوی کەمتر شەقارشەقار ببوو،

یان شەقارشەقاربوونەکەی وەک ئەوەی پێشووی نەبوو. لە نۆ و پەنجا دەقیقەدا گەیشتینە گوندی (قەفار)، کە کۆتایی قۆناغی ئەمڕۆمان بوو. زۆربەی گوندنشینەکانی، لە نزیک گوندەکەوە، لە چادردا بوون. ناوچەکەش و خەڵکەکەش لێرە، سەر بە کەرکووک بوون، ئەمڕۆ سێ سەعات و سیی و پێنج دەقیقە ڕێمانکردبوو.

شەوی ڕابووردوو عومەرئاغا پێمان گەیشتەوە و ئاگاداری کردین کە (عوسمان بەگ) لەم دواییەدا ڕازی بووە بۆ (کۆیسنجاق) بچێت. عومەرئاغای بەسزمان لە داواکردنەوەی گوندەکانیا سەرنەکەوتبوو، هەموو پیاوەکانی و کەسوکارەکانی و خێزانەکەشیانی، (جگە لە ئافرەتیان) هێنابوو. منیش هەموو توانای خۆم دەخەمە پێناوی.

گەرما لە شەشی بەیانیدا (٥٠ پلە) و لە دووی دوای نیوەڕۆدا (٨٨ پلە) بوو.

٢٥ی تشرینی یەکەم

ئەم بەیانییە لە شەشدا کەوتینەڕێ، سەمتی ڕۆیشتنەکەشمان (٣٠ پلە) بەلای باکووری خۆرئاوادا بوو. بۆ ناو دۆڵێک، چەمێکی پێدا دەڕۆیشت، گوندێکی زۆری پاراو دەکرد و ئاشێکی زۆری دەگێڕا، کە قولیپی بچکۆلەیان بەسەرەوە بوو، هەندێ درەختیش دەوری دابوون. شێوەیان لە کەنیسەی گوند دەچوو. لێرە بەولاوە دۆڵەکە لای دەکردەوە و ڕووەو دەشتەکەش پانتر دەبوو، وا پێدەچێ ئەوە دەشتی (کۆک دەرە) بێ و چەمەکەش دەڕژێتە (کوپری سۆ)ەوە. بەلای گوندێکی زۆردا تێپەڕبووین، لەوانە گوندێکی گەورە، ناوی (عومەربەگ) بوو. لێرەوە گەیشتینە دەشتێکی بەرین و جوان، هەرچەندە ڕووەکەی هێشتا چەواوی بوو، بەڵام کشتوکاڵێکی زۆری تیاکرابوو، خاکەکەیشی بۆ بەرهەمهێنانی دانەوێڵە بەبڕشت بوو. لە هەموو لایەکەوە گوندی گەورە هەبوون. یەکێک لەم گوندانە لە سەرەتای دەستەکەدا بوو، گردێکی توورەکەڕێژی بچکۆلەی لە نزیکەوە بوو، بەڵام نەمتوانی بزانم ناوی چییە، زوورگەکانی (قیزبیر ـ KIZBEER)یش[٧] لە بەرامبەرمانەوە

(٧) وەرگێڕ ئەم ناوەی بۆ ساغ نەکرایەوە. لە دەقەکەشدا جارێک بە (قیزبیر) و جارێک بە (کی بیر) هاتووە. بەڵام بە وەسفەکەی نووسەردا وادیارە مەبەستی لە شاخەکانی (ئاوانەداخ) بێت، ئەو زنجیرەیەی بە هاوتەریبی ڕێگای (ئاڵتوون کۆپری) ـ (گوێڕ)دا ڕاستەوخۆ بۆ خۆرهەڵاتی (قەرەچوق داخ) درێژ دەبێتەوە، ئێستا خەڵکیش پێی دەڵێن (زوورگەزەرا). ئەمەش زیاتر وەسفە، وەک لەوەی ناوبێت.

بوون کە بۆلای چەپمان دەکشان و دەشتەکەش هەتا لاپاڵەکانیان دەچوو. بەڵام لای ڕاستمانەوە ئەو زەوییە زوورگاوییە شەقارشەقارە، دەکشا، کە ئێستا جێمان هێشت.

لە حەوتدا بەگوندی (کۆک تەپە)دا[٨] تێپەڕبووین. لای چەپیشمانەوە گردێکی توورەکەڕێژ هەبوو، بەتەواوی ڕووی دەکردە خۆرئاوا و میلێک کەمتریش لەولای ڕێگاکەمانەوە بوو. گردەکە لە هەرەمێکی ناتەواو دەچوو، لە تەنیشتی خۆرئاوایەوە گردێکی لەو نزمتر هەبوو، دیمەنەکەیان لە ئاسەوارەکانی (بابل) دەچوو. نزیکەی نیو سەعاتێکی دواتر، بەلای گردێکی تری توورەکەڕێژدا تێپەڕبووین، لە ڕێگاکەمانەوە نزیک بوو. لە نیوەڕۆدا گەیشتینە (ئاڵتوون کۆپری ـ پردێ)[٩].

ئەمڕۆ زۆر گەرم بوو، قۆناغی ئەمڕۆشمان درێژبوو، وەک چاوەڕێم دەکرد، شەش سەعات و نیوی خایاند.

ڕووەو ڕووبارەکە بەسەر زەوییەکدا داگەڕاین، کە چەوی گەورە گەورەی تێدابوو. بەردەکانی ڕووبارەکە و ئەوانەی بنەکەیشی چەوی چەوەلە و ڕەقەن بوون. تا ڕووەو ڕووبارەکەش شۆڕنەبیتەوە، شارەکەت لێ دەرناکەوێ. لەبەری خوارووی سەربازگەیەکمان دی، تۆپخانەیەکی گەورە و قورس و بیابانییان پێبوو، تازە لە ئەستەمووڵەوە گەیشتبوو، بۆ پاشای بەغدا نێردرابوون، کە بەکاریان بهێنێ. ئەم تۆپخانەیە بریتی بوو لە چوار بەتالیۆن و لقێکیش تۆپی قورس و پازدە تۆپی بیابان و باری پێنج سەد حوشتریش تەقەمەنی. بەسەر پردە تازە ڕێ ڕێکەدا تێپەڕبووین، کە لەم دواییەدا چاککرابووەوە، پاشان بەناو شاردا تێپەڕین و دوایی لە پردێکی تر پەڕینەوە و چووین لە تەختاییەکی نزیک گەڕەکەکانی لای ڕاست، واتە لای باکووری خۆرئاوای شارەوە، چادرمان هەڵدا.

ڕووباری (دیجلە)، ماوەی هەژدە سەعات لە (ئاڵتوون کۆپری)وە، دوور دەبێ ئەگەر ئاوی ڕووبارەکەش هەڵسێ، دەتوانرێ ئەو ماوەیە بە کەڵەک، بەڕۆژێک ببڕدرێ. بەڵام لەم وەرزەی ساڵدا، گەیشتنە (دیجلە) سێ ڕۆژ دەخایەنێ. تۆپخانەکەش کە باسمان کرد[١٠]، لە نزیک بەستێک، کە لە ناوەڕاستی ڕووبارەکەدا بوو لێژببووەوە، لە ئاوەکەی دا و ئاوەکەش سێ و چوار پێ قووڵ دەبوو، کۆیسنجاقیش (٣٥ پلە) دەکەوتە لای باکووری

(٨) وەرگێڕ زانیوێتی کە ئێستا ئەم گوندە جگە لە گردۆڵکەیەک، کە پێی دەڵێن(کۆک تەپە) هیچ ئاسەوارێکی نەماوە. بەوەسفی نووسەریشدا وادیارە ئەم گوندە کاتی خۆی لەنزیک گوندی(گۆکجە)ی ئێستاوە بووبێت-ع.
(٩) (ئاڵتوون سۆ)، یان (کابروس)ی کۆن، (أبو الفداء) ناوی ناوە: زێی بچووک.
(١٠) ئەم هێزە لەزێی گەورەیشدا.